

عدالت، موضع اسلام نسبت به تعامل با دیگر ملل

عدالت، موضع اسلام نسبت به تعامل با دیگر ملل

سید جواد موسی کاظمی[1]

دانشجوی قرآن و علوم حدیث قم

چکیده

«عدالت» از معدود واژگانی است که در اذهان همه نسل‌ها و اندیشمندان عالم از آدم تاکنون، در همه زمان‌ها معرفت بخش خیل عظیمی از آرمان‌ها، اهداف آدمی بوده است. به تصریح قرآن کریم «عدالت‌خواهی» اساسی‌ترین آموزه پیامبران الهی است و بدون شک حذف آن از عرصه روابط بشری، نقصانی جبران‌ناپذیر وارد خواهد نمود. یکی از ابعاد مهم در اصل عدالت اسلامی، بکارگیری آن در روابط با سایر ادیان و مذاهب می‌باشد. آنچه می‌تواند اسلام را به سوی روابط موفق بین المللی سوق دهد، رعایت «عدالت» است. دین اسلام در همه شئون و تعالیم خود، توجه اساسی به اصل عدالت دارد. عدالت در اسلام نه تنها یک مفهوم انتزاعی و آرمان‌گرایانه نیست؛ بلکه یک تکلیف و مسئولیت عملی در ساحت‌های فردی و اجتماعی حیات بشری است. هنگامی که سایر ادیان و مذاهب دیگر، شاهد حفظ حقوقشان، و احترام به انسانیت و کرامتشان توسط مسلمانان باشند، ارتباط متقابل خود را با مسلمانان بهبود داده و سعی

می‌کنند نقش مفیدی برای آنها ایفا کنند. ادیان الهی مانند اعضای یک بدن می‌باشند که سلامتی و شادابی این بدن، در گرو عملکرد درست تک تک اعضا می‌باشد و این جز با ارتباط مداوم ادیان و مذاهب میسر نخواهد شد. بدون در نظر گرفتن اصل عدالت، راه رشد و تکامل میان اعضا و در نتیجه استمرار و بقای ادیان دچار مشکل می‌شود. در این راستا مقاله حاضر، سعی دارد تا با نگاهی جامع، نقش کلیدی اندیشه عدالت اسلامی در حل چالش‌های ارتباطی انسان معاصر را مطرح کند.

واژگان کلیدی: عدالت، روابط بین الملل، ادیان، مذاهب، اسلام، وحدت.

مقدمه

«إِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» [2]

ارتباط و تعاون بین‌المللی در تأمین نیازمندی‌های بشر همواره مورد توجه جوامع بشری بوده است. در عصر حاضر نیز لوايح متفاوتی از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر به تصویب جامعه بین‌الملل رسیده، اما متأسفانه این لوايح در حد قرارداد اخلاقی بوده و هیچ‌گونه تعهد الزام‌آوری برای حکومت‌ها ندارد. این در حالی است که رعایت «عدالت اسلامی» در اندیشه سیاسی اسلام، به عنوان اساسی‌ترین اصل در روابط دولت‌ها و ملت‌ها منظور گردیده و به همین دلیل، در حقوق اسلامی از فرصت‌های مناسب برای برقراری و تحکیم پیمان‌های صلح در روابط خارجی بهره‌برداری مد‌گردد.

اسلام برای تحقق بخشیدن و گسترش صلح در میان ملت‌ها و جلوگیری از بروز روابط خصمانه، ملت‌ها و دولت‌های دیگر را به انعقاد پیمان‌های صلح دعوت کرده [3] و به جامعه اسلامی توصیه نموده است که در این زمینه، همواره پیشرو باشد. [4] چرا که اسلام، ارتباط و همزیستی با ادیان و ملل را به صورت «اصل» و «قاعده اساسی» در نظام تشریع خود در نظر داشته است. در این مقاله بکارگیری اصل عدالت در ارتباط با مخالفان عقیدتی و غیر مسلمانان با تکیه بر دیدگاه نظری قرآن و سیره عملی پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- مورد بررسی قرار مد‌گیرد.

تبیین موضوع: اسلام دینی اجتماعی است و احکام آن یک رشته اصول به هم پیوسته‌ای را بنا می‌نهند که تمام روابط یک مسلمان (رابطه با خدا و دیگر انسان‌ها) را شامل می‌شود. اجتماعی بودن اسلام ویژگی برجسته‌ای است که آن را دین عملی و واجد یک نظام حقوقی کاملاً انسانی ساخته است. اسلام از همان روزهای آغازین حکومتش، اندیشه ارتباط مسالمت‌آمیز با دیگران را مطرح نمود. سیره عملی پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- و پیروی جدی مسلمانان از آن به تدریج، فکر زندگی انسانی در میان پیروان دیگر ادیان الهی را ایجاد کرد. شاهد این مدعا، اعترافات دانشمندان سده شانزده و هفده میلادی اروپا مانند ژان ژاک روسو، ولتر، شوپنهاور، ژرژسل و بوآزار به این حقیقت است. [5]

مارسل بوآزار می‌گوید: «دیدگاه جهانی اسلام با دو امتیاز نیرومند، درخشش ویژه‌ای داشت: یکی ایمان به خدا و دیگری انکار هرگونه برتری نژادی و قومی و تأکید بر برابری انسان‌ها. با اعلام این اصول، پیامبر توانست عصبیت قومی و نژادی عرب جاهلی اقوام یهود و مشرکین مکّه را ریشه کن سازد. هیچ دیانتی به اندازه اسلام به بشر شخصیت نداده است... رفتار پیامبر با اقوام یهود و نصارا برادرانه بوده است... اسلام در صدد ساختن جهانی است که همه انسان‌ها، حتی آنانی که به دین سابق خود وفادار مانده‌اند، با تفاهم و همکاری، برادری، برابری زندگی کنند.» [6]

تاریخ روابط بین‌الملل اسلام گواه صادقی بر قدمت نظام حقوق بین‌الملل اسلامی است و میزان گرایش جامعه اسلامی به ایجاد روابط بین‌المللی و احترام به مقررات حاکم بر آن را نمایان می‌کند. از اینرو بحث از رابطه، همکاری، تعاون، روابط مسالمت‌آمیز، وحدت، همگرایی و دست‌یابی به صلح عادلانه در قاموس اسلامی گسترده است.

طرح اسلام برای نظام بین‌الملل، رسیدن به امت واحد جهانی است. این طرح با فدراسیون جهانی یا جامعه مدنی جهانی متفاوت می‌باشد، زیرا بر محور روابط عادلانه، بر پایه وحدت عقیده استوار است. در قرآن آمده است: «إِنَّ هَذِهِ أُمَمٌ تَتُكُومُ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» [7]. امت از ریشه امّ گرفته شده و به معنای قصد است و به جماعتی اطلاق می‌شود که افراد آن دارای یک مقصد و هدف باشند و این مقصد واحد، رابطه واحدی میان افراد باشد. [8] با نگاهی اجمالی به هدف از خلقت انسان و بعثت انبیا و ارسال پیامبران الهی و امامان -علیهم السلام-، مشخص می‌شود که انسان جهت پرستش خدای یگانه خلق شده و رسولان الهی جهت نجات بشر از ظلمت و مسیر باطل فرستاده شده‌اند و این امر، خاص یک سرزمین یا قوم خاص نیست. بر این اساس، اقامه دین خدا، دعوت به همزیستی مسالمت‌آمیز، رفع ظلم و ستم، گسترش ارزش‌های الهی-انسانی و برقراری قسط و عدل از اهداف اسلام در چارچوب امت واحد جهانی است [9] و برای دست‌یابی به جامعه جهانی صلح‌آمیز، رفع تعصبات نامعقول،

بنابراین همه ادیان آسمانی و پیامبران الهی مروج توحید و منجی بشریت و منادی صلح، امنیت و رفتار محبت‌آمیز نسبت به پیروان دیگر ادیان و مذاهب می‌باشند؛ ولی پیروان ادیان با گذشت زمان و در اثر دوری از رهبری اولیای خدا، به تدریج انحرافات را پذیرا شده و گاه تحت تأثیر ملل دیگر، منکر و مانع ارتباط با پیروان دیگر ادیان و مذاهب شدند؛ چنان که پیروان دین یهود و مسیحیت به نژادپرستی رو آورده و در این راستا جنگ‌های بسیاری به راه انداختند و انسان‌های فراوانی را به قتل رساندند، که البته در این زمینه یهودیان شدت عمل بیشتری داشته‌اند و در این قوم، تضاد با حقوق بین‌الملل به وضوح مشاهده می‌شود. آنان علاوه بر این که معتقد به برتری نژاد خویش می‌باشند، دیگر ملل را در خدمت خود می‌انگارند. اما از نظر اسلام، ارتباط مسالمت‌آمیز مسلمان‌ها با عقاید و مذاهب گوناگون، یک ارزش و هدف است، و اعلامیه جهانی اسلام آیه 64 سوره آل عمران می‌باشد که می‌فرماید: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ». با این بیان، مقاله حاضر با رویکرد نظری و اسنادی و با استناد به منابع اصیل اسلامی ثابت می‌کند که اصل در ارتباط مسلمانان با سایر ادیان و مذاهب بر «عدالت» استوار بوده و به عبارت دیگر دین اسلام منادی همزیستی مذهبی با پیروان سایر ادیان بر اساس عدالت اسلامی می‌باشد.

اهمیت روابط عادلانه با سایر مذاهب و ادیان، به حدی است که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران [که حاصل مدت‌ها تلاش عالمانه و دقیق عالمان، دانشوران و فرهیختگان آشنای به مبانی اسلامی و معیارهای فقهی و آگاه به اندیشه‌های سیاسی و حکومتی است]، به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس روابط صلح‌آمیز با دول غیرمتحارب اشاره شده، [11] و در باب مسأله روابط بین الملل اسلامی در اصل چهاردهم آمده است: «به حکم آیه شریفه «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسُوا إِلَيْهِمْ إِنْ اللَّهُ يَحِبُّ الْمَقْسُطِينَ»»، [12] دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظفند نسبت به افراد غیرمسلمان، با اخلاق حسنه و قسط و «عدل اسلامی» رفتار نمایند و حقوق انسانی آنان را رعایت کنند».

ضرورت تحقیق: در دنیایی که سردمداران آن با ادعای دموکراسی و آزادی در هر گوشه‌اش جنایتی را نقش می‌زنند و با وجود مفاهیم و نظریات فراوان نظریه‌پردازان شرقی و غربی در باب مفهوم عدالت، باز هم بی‌عدالتی در همه جا با اسم‌های مختلف (مبارزه، تروریست، برقراری آزادی و دموکراسی، آزادی بیان و...) به راحتی دیده می‌شود؛ در چنین شرایطی، بررسی مفهوم عدالت در فرایند ارتباطات بین الملل اسلامی، [که یکی از اساسی‌تری مفاهیم سیاسی اسلام بوده و هست] ضروری به نظر می‌رسد.

اهداف تحقیق: کنفرانس بین المللی «اسلام و جامعه: عدالت در اسلام»، مجال رشد این اندیشه را در نگارنده ایجاد کرد که با نگارش این مقاله اثبات کند «مسلمانان با تکیه بر اصل «عدالت اسلامی» می توانند رابطه بهتر و مؤثرتری با پیروان سایر ادیان و مذاهب برقرار کنند»، و با بکارگیری اصل عدالت اسلامی و تأثیر آن در روابط بین الملل، می توان شاهد رشد و بسط و برقراری ارتباطات عادلانه با ادیان و مذاهب بود؛ و هدف دیگر بیان راه کارهایی برگرفته از آموزه های اسلامی برای رسیدن به این مقصود است.

سوال تحقیق: در این پژوهش به این پرسش پاسخ داده می شود که چگونه می توان بر اساس عدالت اسلامی، با سایر ادیان و مذاهب ارتباط برقرار کرد؟ رابطه مسلمانان با یکدیگر و مسیحیت و یهودیت چگونه است؟ آیا اسلام، سایر ادیان و مذاهب را به رسمیت می شناسد و برای آنها جایگاهی فائل است؟ آیا با توجه به اصول مشترک، مسلمانان می توانند با پیروان ادیان و مذاهب دیگر، ارتباط داشته باشند؟

فرضیه پژوهش: «مسلمانان می توانند با رعایت و بکارگیری اصل «عدالت اسلامی» ارتباط گسترده ای با ادیان و مذاهب دیگر برقرار کنند». این ارتباط به نحوی است که عدم رعایت عدل اسلامی در آن، باعث افول و عدم تحقق ارتباط با ادیان و مذاهب، و به همان نسبت دور شدن ادیان و مذاهب از یکدیگر می گردد و در حقیقت تکرار این چرخه یعنی کنار گذاشتن عدالت اسلامی از سوی شیعیان، به نفع قدرت استکبار و دشمنان ادیان الهی در دنیا می شود که خود باعث تشدید بی عدالتی در جهان می گردد.

روش تحقیق: در این پژوهش از روش تحقیق کتابخانه ای و پژوهش های اسنادی سود جست ها می. تقسیم بندی مطالب نوشتار به ترتیب اهمیت مباحث به صورت بخش است. در نگارش این پژوهش علاوه بر استفاده از منابع موجود در کتابخانه های دانشگاه ادیان و مذاهب قم، تاریخ اسلامی قم، آیت الله مرعشی و جامعه الزهراء (س)، از سایت کتابخانه ملی تهران نیز استفاده شده است.

قبل از ورود به بحث، لازم است از بذل توجه و عنایت و مساعی بی شائبه استاد فرزانه حجه الاسلام جناب آقای دکتر حمید ملک مکان - مدیر گروه مذاهب کلامی دانشگاه ادیان و مذاهب - که با راهنمایی های ارزنده خویش در تدوین این مجموعه نقش شایانی داشتند، سپاسگزاری نمایم.

«عدالت» یکی از مقوله‌های مهم و ارزشمند حیات بشری و پایه بسیاری از ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی و نیاز عقلانی فردی و اجتماعی یک جامعه می‌باشد، و یک مسئله کاملاً عقلی- فلسفی است که هر عقل سلیم و فطرت پاک‌ی ضرورت و حُسن آن را درک می‌کند. همه انسان‌های پاک و وارسته و حکماء بزرگ ضرورت و اهمیت آن را در شئون حیات فردی و اجتماعی و اخلاقی انسان مورد تأکید قرار داده‌اند؛ چرا که این اصل، یکی از اساس‌ترین مفاهیم و تعالیم وحیانی و اهداف مهم پیامبران الهی بوده است.

از آنجا که عدالت از نشانه‌های عقلانیت و سلامت فکری و اخلاقی یک جامعه می‌باشد، لذا یکی از عوامل مهم توسعه معقول و همه‌جانبه و زمینه‌ساز فضیلت‌ها و کمالات دیگر و حافظ حقوق و کرامت انسانی است. از اینرو برای این که حیات بشر در مسیر صحیح و تکامل خود قرار گیرد، باید عدالت در همه ساحت‌های حیات بشری، یعنی در حوزه اعتقادات، اخلاقیات، اعمال فردی - اجتماعی و عرصه سیاست ظهور و بروز داشته باشد.

تعریف عدالت: واژه‌شناسان «عدل» را به معنای برابری، همسانی و همانند مساوات گرفته و گفته‌اند عدل و عدل در معنی نزدیک‌همند، ولی عدل در چیزی است که تساوی آن با بصیرت درک شود و عدل در مورد چیزی است که تساوی آن با حس فهمیده شود. [13] معانی این واژه بطور خلاصه عبارتند از: موزون بودن بی‌تناسبی؛ مساوات تبعیض؛ اعطاء حق ذی‌حق جور؛ رعایت استحقاق افراد در افاضه وجود. [14] شهید مطهری در «عدل الهی» همین چهار مورد استعمال را برای عدل ذکر کرده است: 1. موزون بودن، یعنی هر چیزی که در آن به قدر لازم، (نه به قدر مساوی) وجود داشته باشد؛ این تعریف به معنای متعادل بازگشت دارد؛ 2. تساوی و نفی تبعیض (رعایت تساوی در زمینه استحقاق‌های متساوی)؛ این توضیح به معنای سوم بازگشت دارد، اما اگر مقصود رعایت تساوی بودن استحقاق باشد، عین ظلم است؛ 3. اعطای حق هر ذی‌حقی به او در مقابل ظلم که عبارت است از: پایمال نمودن حقوق دیگران. چنین عدالتی متکی بر دو چیز است: الف- مراعات اولویت‌ها و حقوق در مقایسه با دیگران. ب- استخدام یک سلسله اندیشه‌های اعتباری با ساختن «باید»ها و «نباید»ها و انتزاع «حسن» و «قبح»؛ 4. رعایت استحقاق‌ها در افاضه وجود، و امتناع نکردن از افاضه و رحمت به آن‌چه وجود یا کمال به نیاز دارد. [15]

فلاسفه غرب نیز عدالت را چنین معنا می‌کنند:

1. افلاطون در کتاب «جمهوریت» به تفصیل از عدالت سخن گفته است. او می‌گوید: عدالت عبارت است از

اینکه هر کس به هر کاری دست بزند که شایستگی و استعداد آن را دارد و از مداخله در کار دیگران بپرهیزد. [16]

2. از نظر ارسطو عدالت دارای دو معنای عام و خاص است: به معنای عام، شامل تمام فضایل است و اعتدال و میانه‌روی نیز شاخص و میزان فضایل از ردایل می‌باشد. به معنای خاص نیز فضیلتی است که به موجب آن، باید به هرکس آن‌چه را حق اوست، داد. سپس ارسطو عدالت را به تعویض (معاوضی) و توزیعی تقسیم می‌کند و می‌گوید: «عدالت تعویضی» تعادل در معامله و معاوضه است، به گونه‌ای که یکی از دو طرف معاوضه نتواند به بهای فقر دیگری ثروتمند شود. «عدالت توزیعی» هم توزیع و تقسیم ثروت و مناصب اجتماعی است بر اساس عدالت. [17]

3. سیرون عدالت را چنین تعریف می‌کند: این که باید به هر کس آن‌چه را سزاوار اوست، داد، مشروط به این که به منافع عمومی زیانی نرساند. دو اصطلاح «نفع مشترک» و «نفع دیگران» در این تعریف، در بیش‌تر رساله‌های حقوق تکرار شده است. [18]

4. برتراند راسل عدالت را عبارت از هر چیزی چیزی می‌داند که اکثریت مردم آن را عادلانه بدانند.

5. کانت عدالت را حفظ کرامت انسان معرفی می‌کند. [19]

6. بالاخره هگل می‌گوید: آن‌چه دولت بپسندد عین عدالت است. [20]

اقسام عدالت: 1. عدل الهی یا دادگری پروردگار؛ عدالت یکی از صفات ثبوتیه الهی بوده که مورد اتفاق همه مسلمانان است. 2. عدالت فردی و اخلاقی؛ مرحله عالی تقوای یک فرد مسلمان و به اصطلاح ملکه راسفراي در نفس اوست که سبب التزام به دستورات شرع انور و رعایت حلال و حرام الهی است. 3. عدالت اجتماعی؛ عدالت در این معنا به مفهوم وضعیت نظام‌های اجتماعی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی عادلانه برای تأمین بهترین روش زندگی برای بشر است. یکی از مبانی عدالت اجتماعی این است که همه انسان‌ها صرف نظر از نژاد، زبان، رنگ و قومیت با هم برابرند و کرامت انسانی پایه و اساس همه رابطه هاست. مفهوم عدالت در این مقاله، از این نوع است.

عدالت در اسلام جایگاه و ارزش و اهمیت بسیار دارد، به نحوی که می‌توان یکی از ویژگی‌ها و امتیازات مهم دین اسلام را، اهمیت دادن به «اصل عدالت» در همه جنبه‌ها و شئون حیات بشری دانست. این اصل در اسلام دارای چنان ارزش و اهمیتی است که هم در نظام اعتقادی اسلام به عنوان یکی از صفات حق تعالی شمرده می‌شود، و هم در نظام خلقت و عالم تکوین، این اصل ساری و جاری است و هم در عالم تشریع نیز رابطه انسان با جهان هستی، و رابطه انسان با خداوند؛ و رابطه او با هم نوعانش را ترسیم می‌کند. عدالت عاملی مهم، در تضمین سعادت و رشد و کمال افراد و جامعه است.

اسلام محور همه فعالیت‌های فکری، اعتقادی، رفتاری، اقتصادی و سیاسی را در جهت عدالت سوق می‌دهد. از منظر تعالیم اسلام، عدالت ریشه در حکمت و غایت مندی آفرینش و صفات و افعال الهی دارد و اسلام به طور قطع مدافع عدالت، حقوق بشر، کرامت انسان، حق آزادی و مساوات و حق تملک و تمتع از مواهب ضروری حیات و آزادی عقیده و علم و سایر اموری که مقتضای فطرت و طبیعت زندگی بشر است، می‌باشد. در حقیقت، اسلام منادی عدل بوده و بخاطر همین اصلاحات اجتماعی و ارزش‌های متعالی، جهانی شده و یکی از عوامل مهم پیشرفت نهضت اسلام محترم شمردن حقوق و دعوت به عدالت و مساوات می‌باشد. چرا که تنها در پناه عدل است که جهان به اصلاح می‌گراید و از نابسامانی‌ها و مشکلات و نا امنی نجات می‌یابد و مردم اصلاح می‌شوند. دلیل انحصار اصلاح و بهبودی جامعه در عدل، این است که تنها راه نجات بشریت و سلامت جامعه تنها در عدالت محوری است.

عدالت در قرآن

هماگونه که اشاره شد عدالت بر دو قسم است: فردی و اجتماعی که هر دو معنی، مورد عنایت آیین مقدس اسلام می‌باشد. عدالت فردی اجتناب از دروغ، غیبت و... است و کسی که این گونه رفتار نماید، عادل نامیده می‌شود و منصب قضاوت را می‌تواند به دست آورد. عدالت اجتماعی در عدم افراط و تفریط نسبت به حقوق دیگران و مساوی دیدن افراد در برابر مقررات است. صاحبان تفسیر نمونه در ذیل آیه «یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین بالقسط» می‌گویند: قائم معمولاً به چیزی می‌گویند که عمود بر زمین بوده باشد و کمترین میل و انحرافی به هیچ طرف پیدا نکند. [21]

در اهمیت عدل همین بس که خداوند انگیزه بعثت انبیاء را

اقامه عدل می‌شمرد: «لیقوم الناس بالقسط» [22] در این عبارت آنچه که در

فرهنگ توده مردم رواج یافته، یعنی برای بری افراد جامعه در کلیه مسائل منظور نظر نیست، زیرا

به قول مرحوم طالقانی این معنی (یکسان بودن مردم در تمام احکام و حدود)، نه تنها مخالف با

اسلام است، بلکه با نظام اجتماعی بشر عموماً در هر مسلک و آیین باشد درست نمی‌آید و خادم نظام

اجتماع است. چون افراد و طبقات بشر از جهت عجز و قدرت و حدود تکلیف مختلفند...» [23].

امام خمینی (ره) نیز انگیزه اصلی تشکیل حکومت پیامبر (ص) را «بسط عدالت اجتماعی» می‌داند و

می‌گوید: «پیامبر اسلام تشکیل حکومت داد مثل سایر حکومت‌های جهان، لکن با

انگیزه بسط عدالت اجتماعی» [24] خداوند پیامبر گرامی (ص) را مأمور دعوت به آیین الهی واحد و

برپایی حق و عدل کرده است. [25]

در قرآن کریم به این اصل ثابت انسانی در موارد و جنبه‌های مختلف اشاره شده است. حتی در

پاره‌ای از آیات به عدل و در هنگام برخورد با دشمنان امر شده است. زیرا معمولاً در رویارویی‌ها

و برخوردها هرکسی در پی آن است که مخالفان و دشمنان را، به هرگونه و به هر وسیله، دفع کند. در

این هنگام کمتر کسی در اندیشه رعایت حدود است و پروای عدل و تقوا را دارد، بلکه تنها

به این می‌اندیشد که مخالفان و دشمنان را که به نظرش مخالفان و دشمنان عدل و تقوا هستند

دفع کند. اما قرآن می‌فرماید در صورت اختلاف و دشمنی و جنگ نباید هیچ انسانی به خاطر دشمنی با

آن گروه و دسته از عدالت خارج شود: «یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین للهدى بالقسط و لا یجر

منکم شأن قوم علی الا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوی...»: ای کسانی که ایمان آورده‌اید برای خدا

به داد برخیزید [و] به عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است...» [26] از اینرو، قرآن کریم

مهم‌ترین عاملی است که اندیشه عدل را در افکار و دل‌های مسلمانان کاشت. [27] در حدیث نبوی نیز

آمده است: «بالعدل قامت السموات والارض»؛ که این کلام سرشار از حکمت و حقیقت، در مقام بیان جایگاه

تکوینی عدالت است.

ارزش و بزرگی عدالت در سطح اجتماع از منظر قرآن به حدی است که به صورت اصلی بنیادین بدل ناپذیر

مطرح گشته و خداوند به طور قاطع به آن فرمان می‌دهد و آن را واجب می‌کند: «ان الله یأمر

بالعدل...» [28] خداوند متعال آدمیان را امر به تحقق و اجرای عدالت در رفتار و روابط اجتماعی‌شان

نموده است و آن را به عنوان یک امر و تکلیف الهی مورد تأکید قرار داده است. در جای دیگر آمده

است: «قُلْ أَمَرَ رَبِّی بِالْقِسْطِ: بگو خداوند مرا به قسط امر کرده است» [29] قرآن کریم به

صراحت بیان می کند خداوند به عدل حکم می کند. بنابراین راه صحیح و راه خدا راه عدل است، و در آیه 8 سوره مائده می فرماید: «إِذْ عَلِمُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى: عدالت نزدیک ترین راه به تقوی است».

جایگاه ادیان و مذاهب نزد اسلام

از منظر اسلام، ادیان توحیدی از یک منبع سرچشمه گرفته و در طول حیات بشر به تکامل رسیده اند و عدم توانایی پذیرش دین کامل توسط بشر اولیه، موجب شد دین به صورت تدریجی بر بشر نازل شود و دین اسلام آخرین حلقه از ارسال دین توسط ذات اقدس الهی به شمار می رود. ادیان توحیدی دارای اصول مشترک بسیاری هستند مانند توحید، نبوت، معاد و...؛ هر چند مباحث همین اصول مشترک نیز در ادیان رو به رشد، نسبت به ادیان گذشته عمیق تر است. به همین جهت، پیامبر اسلام -صلي الله عليه و آله- طبق آیه 101 سوره بقره، آنچه در کتب آسمانی دیگر آمده است را تصدیق می کند: «وَلَمْ يَأْتَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ إِلَّا بِآيَاتٍ مِنْهُمْ لَا يَعْزُمُونَ؛ چون پیامبری از جانب خداوند بر آنان فرستاده شده که به راستی کتاب آنها گواهی می داد، گروهی از اهل کتاب کتاب خدا را پشت سر انداختند؛ گویی از آن کتاب هیچ نمی دانند».

بنابراین تفاوت ادیان الهی هرگز در اصل دیانت که همان اسلام است، نمی باشد بلکه تفاوت در مذاهب و شرایع است؛ زیرا اصل دین که همان توحید، وحی، رسالت، عصمت، امامت، عدالت، برزخ، قیامت و اموری از این قبیل است، همان خطوط کلی است که انسان بر اساس فطرت و سرشت الهی خویش مسیر و هدف و حرکت خود را بر آن استوار می سازد... و در آیات قرآن کریم از جمله مائده آیه 48، تا آنجا که محور گفتار اصول دین یا خطوط کلی فروع آن است، سخن از تصدیق انبیا نسبت به یکدیگر است: «مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَهُمْ يَمِينًا عَلَیْهِ»؛ قرآن کتب الهی را که پیش روی دارد تصدیق کرده و مهیمن بر آنهاست و اما آنجا که محور گفتار، فروع جزئی دین است سخن از تعدد، تبدیل، تغییر و نسخ است. [30]

بنابراین ادیان آسمانی، دارای مشترکات فراوانی هستند و آنچه موجب تمایز آنهاست احکام فرعی و جزئی است که همین احکام فرعی و جزئی چون به اصل دین بر می گردد موجب فهم بیشتر و عمیق تر آن اصول می شود. بر همین اساس، ارتباط با ادیان و مذاهب همیشه مورد تاکید اسلام بوده است، و محور این ارتباط «عدالت» می باشد. از نظر اسلام، یهودیت و مسیحیت از ادیان آسمانی بوده و به عنوان دین توحیدی تلقی می شوند و از اصالت و حقانیت ذاتی برخوردارند. لذا اسلام آنها را به عنوان «اهل کتاب» و آیین

آسمانی به رسمیت می شناسد، هر چند نسبت به تعالیم آن ها نظریات اصلاحی نیز دارد. قرآن کریم در دو مورد از ادیان توحیدی نام برده است: «إِنَّ الْذِّينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارِي وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَاعْمَلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (به پیامبر خدا-صلي الله عليه وآله-) ایمان آورده و آنان که به آیین یهود گرویده اند و نصاری و صابئان (پیروان یحیی) هرگاه به خدا و روز رستاخیز ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند، پاداششان نزد پروردگارشان مسلم است؛ و هیچ گونه ترس و اندوهی برای آنان نیست» [31]. «أَنَّ الْذِّينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارِي وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّهُمْ يَفْعَلُونَ بَيِّنَاتَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» همانا کسانی که ایمان آورده اند و یهود و صابئان (ستاره پرستان) و نصاری و مجوس و مشرکان، خداوند در میان آنان روز قیامت داوری می کند، (و حق را از باطل جدا می سازد) خداوند بر هر چیز گواه (و از همه چیز آگاه) است. [32] با توجه به این دو آیه، اهل کتاب شامل یهودیت و مسیحیت است. با این حال، روابط مسالمت آمیز و صلح جویانه مسلمین تنها با اهل کتاب نیست؛ بلکه شامل غیر مسلمانان از غیر اهل کتاب، که مزاحمتی برای کشورهای اسلامی ایجاد نمی کنند، نیز می شود.

گاه تصوّر می شود که غیر مسلمانان تنها به دو گروه تقسیم می شوند: «اهل ذمه» و «محاربین»؛ یعنی گروهی با مسلمانان پیمان همزیستی مسالمت آمیز دارند و گروهی در حال جنگ و نبرد هستند. بنابراین، هر کس اهل ذمه نیست، محارب است و جان و مالش محترم نیست. ولی غیر مسلمانان حداقل چهار گروه اند: 1. اهل ذمه؛ اقلیت هایی هستند که در داخل کشورهای اسلامی زندگی می کنند و مشمول قوانین آن کشورند و حکومت اسلامی متعهد است جان، مال و ناموس آن ها را حفظ کند و از حقوق آنان دفاع نماید. 2. محارب؛ گروه ها یا کشورهای هستند که با مسلمانان در جنگ و ستیزند. این ها کافران حربی هستند که مسلمانان هیچ گونه تعهدی در مقابل آن ها ندارند. 3. معاهد؛ غیر مسلمانانی هستند که با دولت اسلامی مناسبات دوستی دارند، که باید طبق تعهداتی که دولت اسلامی با آن ها به طور مستقیم یا غیر مستقیم، از طریق سازمان های بین المللی دارد، رفتار نموده و احترام متقابل را رعایت نمایند. 4. مهان؛ کشورهای است که با دولت اسلامی نه در حال جنگ اند و نه پیمانی با آن ها دارند. دولت اسلامی در برابر چنین کشورهایی نیز باید رعایت اصول انسانی و اخلاقی را داشته باشند [33]. بنابراین مسلمانان علاوه بر اهل کتاب، با غیر مسلمانانی که از روابط خصمانه پرهیز دارند، مناسبات و روابط دوستانه برقرار می کنند. در این میان، «اهل ذمه» از مقام و منزلت بیشتری برخوردارند.

پیامبر اسلام-صلي الله عليه وآله- در برخورد با پیروان ادیان، جانب قانون و رفتار نیکو را در پیش می

گرفتند. در عین حال اعلام می کردند که رستگاری در گرو اعتقاد به اسلام و عمل صالح است [34]. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ: دین در نزد خدا اسلام است» [35] و «وَمَنْ يَدْتِغِ غَيْرَ»^۱ الاسلام درینا فلان یُقْبَل منه و هو فی الآخره من الخاسرین: و هرکس جز اسلام آیینی برای خود انتخاب کند، از او پذیرفته نخواهد شد و او در آخرت از زیانکاران است» [36]

با این وجود، دین اسلام جدا و بدون ارتباط با ادیان گذشته نیست. رسالت اسلام مشتمل بر مبادی و اصول ادیان پیشین بوده و آن چیزی است که بشر کنونی تا روز قیامت بدان نیاز دارد. از اصول اساسی اسلام تصدیق ادیان الهی و تمام پیروان پیشین است [37]. «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى: آیینی را برای شما تشریع کرد که به نوح توصیه کرده بود و آنچه را بر تو و حی می فرستادیم و به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش کردیم» [38]. دعوت اسلام به توحید، دعوت تازه ای نیست، دعوت تمام پیامبران اولوا العزم است. نه تنها اصل توحید، بلکه تمام اصول دعوت انبیا در مسائل بنیادی در همه ادیان آسمانی یکی بوده است. از این رو، پیامبر اسلام-صلی الله علیه و آله- در سیره عملی و در روابط خود با پیروان اهل کتاب، به این اصول مشترک دعوت می نماید. [39]

بخش دوم: محورهای ارتباط عادلانه با ادیان

دین اسلام تنها منحصر به اعمال عبادی و مراسم شخصی نمی باشد، بلکه این دین مجموعه ای از مسائل عبادی، اجتماعی و سیاسی است و در برگیرنده تمام اموری است که انسان در معاش و معاد، دنیا و آخرت، زندگی فردی و اجتماعی بدان نیاز دارد. این دین به رابطه انسان با خالق، حاکم، جامعه، خانواده، ملت خود و سایر ملت ها، اعم از مسلمان و غیر مسلمان توجه نموده است و از سوی خدا و به وسیله پیامبر اکرم -صلی الله علیه و آله- برای جمیع بشر تا روز قیامت آورده شده است. [40] از نظر اسلام، ارتباط و همزیستی مسالمت آمیز انسان ها با عقاید و مذاهب گوناگون، یک ارزش و هدف است و هدف از این ارتباط، مصلحت گرای نیست، بلکه خود رابطه، مصلحت است؛ زیرا:

الف. با زندگی فطری انسان ها سازگارتر است؛ چرا که انسان موجود اجتماعی است و به گونه فطری نیاز دارد که در اجتماع و در کنار هم نوع زندگی کند و از دیگر سوی، اسلام آیین فطرت و برابر با نیازهای حقیقی و پاسخ گوی نیازهای انسان است؛ لذا به این خواست فطری انسان پاسخ داده و داشتن ارتباط با

ب. در شرایط تعامل، رشد و تعالی انسان و تفاهم برای رسیدن به توافق ها و سرانجام به یگانگی آیین بشری و گرایش به حق امکان پذیرتر است. بدان جهت که اسلام داعیه جهانی دارد و برنامه خود را، سعادت آفرین برای همه ملت ها، گروه ها، نژادها و... می داند و بر این باور است که باید پیام قرآن سراسر گیتی را در بر بگیرد. قرآن به عنوان متن استوار اسلامی، همه انسان ها را به توحید فراخوانده و این مهم، بدون ارتباط و تماس و معاشرت با ملت ها و پیروان دیگر ادیان میسر نیست: «ادع الی سبیل ربک بالحکمه و الموعظه الحسنه و جادلهم بالتی هی احسن: ای [پیامبر] مردم را با حکمت و اندرز نیکو، به راه پروردگارت بخوان و با بهترین شیوه، با آنان مجادله کن.» [42] دعوت به توحید، بدون داشتن روابط، امری است غیرممکن. بنابراین لازمه دعوت عمومی به پذیرش اسلام و ارائه حقایق قرآنی به مردم، ایجاد روابط با همه نژادها، گروه ها، ملت ها در سطح بین المللی است. بر این اساس، اصل اولی از نظر قرآن، مشروع بودن داشتن روابط با همه ملتهاست: «قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمه سواء بیننا و بینکم الا نعبد الا اللّٰه و لانشرك به شیئاً و لیتخذ بعضنا بعضاً ارباباً من دون اللّٰه: بگو ای اهل کتاب، بیایید از آن کلمه ای که پذیرفته ما و شماست پیروی کنیم: آن که جز خدای را نپرستیم و هیچ چیز را شریک او نسازیم و بعضی از ما، بعضی دیگر را سواي خدا، به پرستش نگیرد.» [43]

ج. آیات، روایات و سیره و روش پیامبر (ص) و پیشوایان دین، به روشنی بر اصل مشروع بودن روابط بین المللی دلالت دارند: «لاینهاکم اللّٰه عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین ولم یخرجوکم من ديارکم ان تبرّوهم و تقسطوا الیهم ان اللّٰه یحب المقسطین: خداوند شما را از نیکی کردن و عدالت ورزیدن با آنان که با شما در دین نجنگیده اند و از سرزمینتان بیرون نرانده اند، باز نمی دارد، خداوند کسانی را که به عدالت رفتار می کنند، دوست دارد.» [44] از اینجا مشخص می شود که اسلام رابطه با غیرمسلمانان را بر اساس عدالت بنا نهاده است.

البته تداوم این امر تا زمانی است که آنان نیز در تقابل با مسلمانان دشمنی روا نداشته و جواب نیکی را با بدی ندهند: «لَا یَنْهَاکُمُْ اللّٰهُ عَنْ الذِّینَ لَمْ یَقَاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَلَمْ یُخْرِجُوکُمْ مِنْ دِیَارِکُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَیْهِمْ إِنْ نَّالَکُمُ الْحَرْبُ الْمُقْسِطِینَ إِنَّکُمْ لَعِنَ اللّٰهُ فَاُولَٰئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ: خدا شما را از نیکی کردن و عدالت ورزیدن با آنان که با شما در دین نجنگیده اند و از سرزمینتان بیرون نرانده اند، باز نمی دارد، خدا کسانی را که

به عدالت رفتار می‌کنند دوست دارد. جز این نیست که خدا از دوستی و ورزیدن با کسانی که با شما در دین جنگیده‌اند و از سرزمین خود بیرونتان رانده‌اند یا در بیرون‌رانندنتان همدستی کرده‌اند شما را باز دارد. و هر که با آنها دوستی ورزد از ستمکاران خواهد بود؛» [45] بنابراین غیر مسلمانان دو گروهند. گروهی که با مسلمانان سر جنگ نداشته و در کنار آنان زندگی می‌کنند. دولت اسلامی و مسلمانان موظفند در قبال این گروه رفتاری محترمانه داشته و حقوق آنان را پاس دارند.

قرآن در مواردی به ارتباط مسلمانان با یهودیان و مسیحیان اشاره کرده است، و علی‌رغم اختلافات عقیدتی موجود میان مسلمانان با آنها، از این که نژاد یهود را بکلا محکوم کند و یا خون آنها را کثیف بشمرد خودداری کرده و تنها روی اعمال آنها انگشت می‌گذارد و با تجلیل و احترام از افرادی که به اکثریت فاسد نپیوستند و در برابر ایمان و حق تسلیم شدند به نیکی یاد می‌کند. [46] و می‌فرماید: «آنها همه یکسان نیستند. از اهل کتاب جمعیتی هستند که (به حق و ایمان) قیام می‌کنند و پیوسته در اوقات شب، آیات خدا را می‌خوانند در حالی که سجده می‌نمایند، به خدا و روز دیگر ایمان می‌آورند». [47] و در جای دیگر می‌فرماید: «و از اهل کتاب کسانی هستند که به خدا و آنچه بر شما نازل شده و آنچه بر خودشان نازل گردیده ایمان دارند و در برابر (فرمان) خدا خاضعند و آیات خدا را به بهای ناچیزی نمی‌فروشند. پاداش آنها نزد پروردگارشان است. خداوند سریع الحساب است». [48]

نظر اسلام مبتنی بر روابط بر اساس عدالت بوده و به هیچ وجه مخالفان عقیدتی خود را از میدان به در نکرده، بلکه دست دوستی بدانان داده تا با توجه به اصول مشترک، در کنار هم زندگی نمایند. از دیدگاه قرآن، پدیده‌ای به نام «جنگ مذهبی» و پیکار به سبب اختلاف عقیده ممنوع بوده و دشمنی با پیروان ادیان دیگر هیچ محلی از اعراب ندارد. قرآن در این زمینه به گروهی از یهودیان و مسیحیان اشاره دارد که با تحقیر و اهانت به یکدیگر و تضییع حقوق انسانی همدیگر، سعی در برتر نشان دادن آیین خویش دارند. خداوند ضمن تقبیح این موضع، داوری در این زمینه را مربوط به آخرت دانسته است: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَنُلُّونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ؛ با آنکه کتاب خدا را می‌خوانند، یهودان گفتند که ترسایان بر حق نیند و ترسایان گفتند که یهودان بر حق نیند. همچنین آنها که ناآگاهند سخنی چون سخن آنان گویند. خدا در روز قیامت درباره آنچه در آن اختلاف می‌کنند، میانشان حکم خواهد کرد». [49]

عدالت، دوستی با دوستان خدا و ستم بر دشمنان خدا نیست، بلکه عدالت باید

نسبت به همه مردم یکسان باشد [50]. این مطلب به صراحت در آیه شریفه 8 از سوره مائده مورد اشاره قرار گرفته است. به تعبیر رشیدرضا «در این آیه امر به مساوات و برابری بین خود و دشمنان می‌کند و از هر قبیل که باشد خواه دشمنی آنها دینی و خواه دنیوی باشد» [51]. قرآن برای برقراری ارتباط عادلانه با سایر ادیان و مذاهب، راهکارهایی بیان داشته که به اهم آنها اشاره می‌گردد:

1 - توجه به اصول مشترک

اعتقاد به حقانیت آیین اسلام و اینکه رهایی و رستگار اخروی از این رهگذر حاصل می‌شود، مانع از ایجاد رابطه با پیروان سایر ادیان و مذاهب نخواهد بود. البته معاشرت با هر يك از ادیان احکام ویژه ای دارد که مشروح آن در کتب فقهی بیان شده است. به هر روی، اصل در روابط اجتماعی بر تفاهم و تسالم است؛ ناگفته پیداست که داشتن مشترکات دینی، زبانی، فرهنگی، با اهداف و منافع مشترک ملی، اقتصادی و غیره در تحقق بخشیدن به اصل پیش گفته نقش به سزایی دارد. خوشوقتانه این محورهای تفاهم غالباً موجود است، و مورد عنایت اسلام و توجه رهبران اسلامی بوده است.

قرآن کریم اهل کتاب (یهود و نصارا) را دعوت می‌کند تا مسئله توحید را - که عقیده مشترک همه ادیان ابراهیمی است - جدی گرفته از این محور اتحاد دینی غفلت ننمایند و آن را از پیرایه ی تثلیث و مانند آن منزه سازند: «قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمه سواء بیننا و بینکم الا نعبد الا الله و لانشرک به شیئا و لا یتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله فان تولوا فقولوا اشهد و ابانا مسلمون؛ بگو: ای اهل کتاب! بیایید تا بر سخنی که بین ما و شما یکسان است، بایستیم که جز خداوند را نپرستیم و برای او هیچ گونه شریکی نیاوریم و هیچ کس از ما دیگری را به جای خداوند، به خدایی برنگیرد و اگر روی گردان شدند، بگویید: شاهد باشید که ما مسلمانیم» [52].

در این آیه دو نکته مورد توجه قرار گرفته است: یکی اینکه توحید عقیده مشترک میان آیین های اسلام و مسیحیت و یهود است. دیگری اینکه توحید در آیین اهل کتاب از توحید خالص ابراهیم فاصله گرفته و آفت پذیر شده است، و آفت زدایی آن به این است که از توحید قرآنی که همان اسلام ناب است پیروی شود. ولی اگر آنان از پذیرش این دعوت سرباز زدند، به حکم قرآن نباید با آنان به جنگ و نزاع برخاست. بلکه وظیفه آن است که به آنان گوشزد کنند که مسلمانان از توحید اسلامی که حق است دست نخواهند کشید

بنابراین وجه مشترک اساسی میان یهودیان، مسیحیان و مسلمانان در اعتقاد آنها به خدای احد و واحد است. این اعتقاد برای اسلام حقیقتی است قدسی که از زمان «آدم» تا کنون وجود دارد. یگانگی ابناء بشر و برابری همه انسان ها در مقابل خدا، به احدیت او مربوط می‌شود. آنچه هم که درباره تثلیث باید گفت، این است که تثلیث، اعتقاد به خدای احد و واحد را نه تنها مورد شک قرار نمی‌دهد، بلکه آن را تصریح می‌کند و بدین معنا در جبهه‌گیری بر ضد چندگانة پرستی الحادی، یهودیان، مسیحیان و اسلام به همان اندازه با یکدیگر متحدند که بر ضد اتحاد غربی و مترقی متحد شده و بالاخره به همان اندازه با یکدیگر متحدند که بر ضد انواع و اقسام خدایان من در آوردی امروزی - که انسان ها را به بردگی تهدید می‌کنند- متحدند؛

قرآن به پیروان خود فرمان می‌دهد که اگر خواستند با صاحبان ادیان دیگر وارد بحث و مناظره گردند، جز با «جدال احسن» و «گفت‌وگوی مسالمت‌آمیز» روشی را پی نگیرند: «وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ: با اهل کتاب، جز به نیکوترین شیوه مجادله مکنید» [53]. فرامین دین اسلام همیشه همراه با استدلال و منطق بر اساس شیوه‌های مسالمت‌آمیز می‌باشد؛ از این‌رو، به پیروان خود اجازه نمی‌دهد حتی به بت‌پرستانی که در آن زمان دارای خرافه‌ترین عقاید (از جمله شرک و زنده به گور کردن دختران و...) بودند نیز اهانتی روا داشته و بدانان ناسزا گویند؛ چون این کار منجر به تشدید تعصب آنان شده و بدون آگاهی، خداوند را به ناسزا می‌گیرند: «وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ: چیزهایی را که آنان به جای الله می‌خوانند، دشنام مدهید که آنان نیز بد هیچ دانشی، از روی کینه‌توزی به الله دشنام دهند» [54]. در حقیقت خداوند احترام می‌گذارد به حق کلیه ملت ها و ادیان در انتخاب آزاد نظام اجتماعی و مسائل بین‌المللی را از طریق مذاکره [55] فیصله می‌دهد.

قرآن کریم حتی در مورد مشرکان و بت پرستان نیز اگر دست به توطئه گری زنند و بر سر راه تبلیغ اسلامی و بیان حقایق دینی و روشنگری اذهان بشر مانع ایجاد نکرده در جنگ با مسلمانان صف نیارایند - هر چند از نظر عقیدتی هر مسلمانی موظف است بت پرستی را عملی زشت و مبعوض بداند، اما در عمل - روش قسط و احسان را توصیه کرده چنین می‌فرماید: «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ: خداوند شما را از نیکی و قسط در حق آن دسته از مشرکان که با شما به جنگ برخاسته و شما را از دیارتان بیرون نکردند، نهی نمی‌کند خداوند قسط پیشگان را دوست دارد» [56]. در فرمان مؤکد امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر،

دولت اسلامی موظف است که با ملت - اعم از مسلمان و غیر مسلمان، دیندار و بی دین - از سر رأفت و رحمت برخورد کند و بسان حاکمان گرج سیرت که جز به ثروت اندوزی نمی اندیشند عمل ننماید؛ «و اشعر قلبك الرحمة للرعية، و المحبة لهم، و اللطف بهم، لا تكوننّ عليهم سبعا ضاريا تغتנם أكله، فانّهم صنفان: إمّا اخ لك في الدّين، او نظير لك في الخلق». [57]

2- حفظ کرامت انسانی

اعتقاد به اصل همسان بودن و هم تباری افراد بشر در خلقت و اعتقاد به کرامت ذاتی انسان‌ها و قبول کرامت انسانی در مرحله باور دینی و فرهنگی، ارتباطات را عدالت محور می کند، اسلام برای کرامت و عزت و آزادی انسان‌ها ارزش و حرمت قائل است؛ و عدالت را راه و مبنای حفظ کرامت خود می داند. عدالت و کرامت انسانی اگر بر اساس مبانی عقلانی و آموزه‌های وحیانی و الهی شکل نگیرد، متزلزل و ناپایدار خواهد بود، و سخن گفتن از کرامت انسانی بدون شناخت حقیقت وجودی انسان، و رابطه کرامت انسانی با مبدا حقیقی کمال و جمال و عزت و کرامت، بی‌معنا و سست بنیاد خواهد بود. هر نظام فکری و اخلاقی و تربیتی و سیاسی اگر مطابق و منطبق با حقایق وجودی انسان و ارتباط انسان با مجموعه عالم هستی و اصول و ارزش‌های واقعی انسان نباشد، نمی‌تواند تضمین کننده کرامت و سعادت و کمال بشریت باشد. بنا بر این یکی از مهم ترین مبانی انسان شناسانه عدالت و ارزش های اخلاقی، درک منزلت وجودی انسان است. و بدون توجه به شئون گوناگون، مادی، معنوی، عقلانی و اخلاقی و فردی و اجتماعی و بدون يك نظام کامل و جامع معرفتی و انسان شناختی که متکی به شناخت مبدأ و غایت آفرینش انسان باشد، امید تحقق کرامت و عدالت و حقوق بشر، محکوم به شکست است.

نکته دیگر در آییه‌ای کریمه «قل يا أهل الكتاب تعالوا إلي كلمة سواء بيننا و بینکم ألاّ نعبد إلاّ الله و لا نشرك به شیئا و لا يتخذ بعضنا بعضا أربابا من دون الله»، [58] این است که توحید و کرامت انسان به روشنی بازگو شده است، چون تنها در جامع‌های توحیدی است که بردگی و بندگی انسان از انسان مطرود و مفقود است. در جامع‌های غیر توحیدی است که بردگی و بندگی انسان از انسان مطرود و مفقود است. در جامع‌های غیر توحیدی گونه‌هایی از بندگی و بردگی موجود می‌باشد، و اگر در جوامع موحد گونه‌هایی از آن دو دیده می‌شوند، باید این واقعیت را پذیرفت که هنوز در آنجا جامع‌های توحیدی (به معنای پیش گفته) محقق نشده است.

از این چند آیه‌ای شریفه سازه‌های جامع‌های توحیدی، یعنی عدالت، اخلاق، مسؤولیت و بیداری و پویایی و این‌که تحقق و تأمین آنها از شمار رسالت‌ها و وظایف پیامبر -صلی الله علیه و اله- می‌باشد، به خوبی فهمیده می‌شود: «یا قوم ما لی ادعوکم إلی الذّجّاه و تدعوننی إلی الذّار تدعوننی لأکفر باللّه و أشرك به ما لیس لی به علم و أنا أدعوکم إلی العزیز الغفّار لاجرم أنما تدعوننی إلیه لیس له دعوه فی الدّنیّا و لا فی الآخره» [59] در این آیه‌ای کریمه‌ای رابط‌های توحید و توانایی بازگو شده است، زیرا نجات، که به آن فراخوانده شده‌ای است، بدون توانایی دست یافتنی نیست، و از طرفی دعوت به سوی خداوند عزیز غفار، همانا دعوت به توانایی مسؤولانه می‌باشد.

«لقد أرسلنا رسلنا بالبینات و أنزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم النّاس بالفسط» [60]؛ «فلذلک فادع و استقم کما أمرت و لا تذّبع أهواءهم و قل آمّنت بما أنزل اللّه من کتاب و أمرت لأعدل بینکم اللّه ربّنا و ربّکم لنا أعمالنا و لکم أعمالکم»؛ [61] «إنّ اللّه یأمر بالعدل و الإحسان و إیتاء ذی القربی... و أوفوا بعهد اللّه إذا عاهدتم و لا تنقضوا الأیمان بعد توكیدها و قد جعلتم اللّه علیکم کفیلاً... و لا تكونوا کالّتی نقضت غزلها من بعد قوّه أنکاثا تتّخذون أیمانکم دخلاً بینکم أن تكون أمّّه هی أربی من أمّّه إنّما یبلوکم اللّه به... و لتسئلنّ عمّا کنتم تعملون» [62] و «فلتسئلنّ الّذین أرسل إلیهم و لتسئلنّ المرسلین» [63]

روشن است که پای‌بند و اجرایی شدن قراردادهای و پیمان‌ها در گرو نهادینه شدن مسؤولیت‌پذیری (فعل، نتیجه، پاسخ‌گویی)، فانون‌مندی و راستی در جامعه و مناسبات انسانی می‌باشد.

3- به رسمیت شناختن ادیان دیگر

طبیعت انسان به گونه‌ای است که اعتقادات قلبی را با زور و اجبار نمی‌پذیرد. در این زمینه، فقهای اسلامی اجماع دارند که ایمان شخص مکرّه، باطل و غیرصحیح می‌باشد. [64] قرآن که هیچ‌گاه مخالف با فطرت انسان فرمان نمی‌دهد، در آیات متعددی موافق با این قضیه سخن می‌گوید: «لَا إِکْرَاهَ فِی الدّین»؛ در دین هیچ اجباری نیست» [65] و در جایی دیگر فرماید: «وَلَوْ شَاءَ رَبُّکَ لَأَمَنَّ مَن فِی الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِیعاً أَوْ لَآتَ تَکْوَیْنَهُ الذّاسَ حَتّٰی یَکُونُوا مَوْءُومِینَ: اگر پروردگار تو بخواهد، همه کسانی که در روی زمینند ایمان می‌آورند. آیا تو مردم را به اجبار وامی‌داری که ایمان بیاورند؟» [66]

پیامبر نیز فقط مأمور رساندن پیام الهی به بشریت است و مسئول ایمان آوردن آنان نمی‌باشد: «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُواْ وَمَا جَعَلَ أَذْكَاءَ عَلَيْهِمْ حَفَیْطًا وَمَا أَنتَ عَلَيْهِمْ بِوَكَّیْلٍ: اگر خدا مدّخواست، آنان شرک نمی‌آوردند، و ما تو را نگهبان نشان نساختم‌ایم و تو کارسازشان نیستی» [67]. بر اساس این‌گونه آیات و اجماع مسلمانان، واضح است که اسلام، عقیده پیروان سایر ادیان را به رسمیت شناخته و به هیچ مسلمانی مجوز تحمیل عقیده اسلامی به دیگران را نداده است، بلکه از پیروان خود خواسته است غیر مسلمانان را در عقیده و باورهای مذهبی خود آزاد بگذارند و در کنار همدیگر زندگی کنند. بنابراین، ایمان به خدا و مبانی اسلام، هیچ گونه جنبه تحمیلی نمی‌تواند داشته باشد، بلکه تنها راه آن، منطق و استدلال است و نفوذ در فکر و روح افراد باید مدّ نظر باشد.

کتب آسمانی گرچه بر اساس قانون تکامل تدریجی، در فروعات با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند، اما در اصول با هم اختلافی نداشته و هدف واحدی را دنبال می‌کنند. قرآن در آیات بسیاری از پیامبران پیش از اسلام و روش دعوت آنان یاد نموده و به صراحت آنها را تصدیق می‌کند: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ: و این کتاب را به راستی بر تو نازل کردیم؛ تصدیق‌کننده و حاکم بر کتابهایی است که پیش از آن بوده‌اند.» [68]

این قانون الهی است که هر پیامبری، پیامبران پیشین خود را تأیید کرده و با دیده احترام از آنان یاد می‌کند: «وَقَفَّيْنَا عَنْ آثَارِهِمْ بَعْثَ إِبْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ: و از پی آنها عیسی پسر مریم را فرستادیم که تصدیق‌کننده توراتی بود که پیش از او فرستاده بودیم و انجیل را که تصدیق‌کننده تورات پیش از او بود به او دادیم که در آن هدایت و روشنایی بود و برای پرهیزگاران هدایت و موعظه‌ای.» [69] قرآن نه تنها از آغاز نزول، صاحبان ادیان دیگر را دعوت به برقراری ارتباط نموده، بلکه در آخرین آیات نازل خود نیز بر این مسئله تأکید می‌نماید. چنان‌که در سوره مائده - از آخرین سوره‌های نازل شده - همان‌گونه که مسلمانان را به تبعیت از قرآن دعوت نموده، پیروان تورات و انجیل را به تبعیت از کتب آسمانی خویش دعوت می‌نماید: «وَلْيَحْذَرُواْ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَّمْ يَحْذَرُواْ اللَّهَ فَأُوتُواْ لَذِكِّهِمْ الْفَاسِقُونَ: و باید که اهل انجیل بر وفق آنچه خدا در آن کتاب نازل کرده است دأوری کنند؛ زیرا هر کس به آنچه خدا نازل کرده است دأوری نکند، از نافرمانان است.» [70]

نکته قابل توجه دیگر اینکه ایمان شخص مسلمان کامل دانسته نشده، مگر اینکه به کتب آسمانی پیشین و

پیامبران الهی گذشته ایمان آورد: «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ: پیامبر، خود به آنچه از جانب پروردگارش به او نازل شده ایمان دارد. و همه مؤمنان، به خدا و فرشتگانش و کتابهایش و پیامبرانش ایمان دارند» [71]. میان هیچیک از پیامبرانش فرقی نمی‌نهم.

اسلام اعتراف به ادیان آسمانی و پیامبران برگزیده الهی و احترام به شریعت آنان را جزو اصول عقاید خود به شمار آورده و در آیات متعدد قرآنی به آن سفارش کرده است: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَيْ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ: بگویند ما به خدا ایمان آورده‌ایم، و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اخلاف آنان نازل گشته و نیز به آنچه بر موسی و عیسی و دیگر پیامبران از طرف پروردگارشان داده شده است، در میان آن فرقی قایل نمی‌شویم و در برابر فرمان خدا تسلیم هستیم» [72]. بر این حقیقت در آیات متعددی تأکید شده است. [73] در قرآن کریم، تورات به صورت کتاب آسمانی و حاوی شریعت الهی [74] و انجیل نیز کتاب آسمانی عیسی بن مریم -علیه السلام- معرفی شده است. [75] با توجه به آیات قرآن کریم و پیمانهای «ذمه‌های» که در صدر اسلام بین پیامبر و اهل کتاب منعقد شده‌اند، ذمی‌ها یا اقلیت‌های دینی از لحاظ آزادی و حق برپایی مراسم مذهبی در امنیت کامل قرار دارند و اماکن مقدس آنان احترام دارد. در قرآن کریم، میانت عبادتگاه‌های آنان یکی از اهداف جهاد اسلامی قلمداد شده است - [76] البته این حکم، در عبادتگاه‌های موجود در زمان انعقاد قرارداد ذمه است، اما احداث معابد جدید، تابع قرارداد ذمه می‌باشد. [77]

4- نفی نژادپرستی و خودبرتربینی

بسیاری از آیات قرآن کریم خطاب به جمیع بشر می‌باشد، مانند: «یا بنی آدم» [78]، «یا ایها الانسان» [79] این خطاب‌ها و تعبیرها می‌رساند که انسانیت یک معنای مشترک بین تمام ساکنین زمین است، افراد مناطق مختلف هیچ فرقی با یکدیگر ندارند، بشر در طول تاریخ از حیث زبان، رنگ و نژاد متفاوت بوده است ولی از نظر اسلام، همه فرزندان یک پدر و مادر (آدم و حواء -علیهما السلام-) هستند و این تفاوت‌ها، در انسانیت انسان خدشه‌ای وارد نمی‌سازد [80]. این تعبیرات می‌رساند که انسانیت قدر

مشترک همه ساکنان زمین بوده و افراد مناطق گوناگون، هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند. بشر در طول تاریخ از حیث زبان، رنگ، نژاد، فکر، عقیده و... متفاوت بوده است؛ ولی از منظر اسلام، همه، فرزندان یک پدر و مادر بوده و این تفاوت‌ها بر انسانیت انسان خدشه‌ای وارد نمی‌سازد. قرآن هرگونه افکار نژادپرستانه را محکوم نموده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ: ای مردم، ما شما را از نری و ماده‌های بیا فریدیم. و شما را جماعت‌ها و قبیله‌ها کردیم تا یکدیگر را بشناسید. هر آینه، گرامدترین شما نزد خدا، پرهیزگارترین شماست. خدا دانا و کاردان است» [81]. از دیدگاه قرآن، تفاوت در رنگ، زبان، نژاد و ملیت ملاک برتری انسان‌ها بر یکدیگر نبوده و وجود این‌گونه اختلافات از نشانه‌های الهی و وسیله‌های برای شناخت افراد از یکدیگر است؛ چه بسا اگر همه انسان‌ها یک شکل، یک رنگ، و دارای اندام و صورت‌های مشابه بودند، زندگی آنان با مشکل مواجه می‌شد.

تساوی و برابری انسان‌ها یکی از اصول مهم ارتباط عادلانه به شمار می‌رود، چون نژادپرستی و تحقیر ملت‌ها و مذاهب دیگر، موجب مشکلات فراوانی برای جامعه بشری شده است؛ جنگ جهانی اول و دوم شاهد این مدعاست. تفاوت در رنگ، نژاد و ملیت مایه فضیلت یکی بر دیگری نیست بلکه از نظر قرآن کریم اختلاف زبان‌ها و رنگ‌ها از آیات و نشانه‌های الهی محسوب شده و وسیله‌ای برای شناخت افراد و اشخاص از یکدیگر می‌باشد [82].

5- اخوت بشری و مساوات انسانی

تردیدی نیست که یکی از عوامل مهم جنگ‌ها در طول تاریخ، نژادپرستی، قوم‌گرایی، برتری‌جویی و تعصب‌های مذهبی است. با توجه به این مشکل، در روابط حقوقی انسان‌ها با یک دیگر راه حل اسلام چیست؟ آیا انسان از آن جهت که انسان است معیار حقوقی روابط انسان‌ها با یک دیگر است، یا از آن جهت که دارای فلان نژاد، مذهب و... می‌باشد؟ اسلام به جامعه بشری به عنوان یک مجموعه ی واحد نگاه می‌کند. جمیع انسان‌ها به اصل واحد منتسب اند؛ بنابراین، هیچ جنس، نژاد و گروهی بر دیگر نژادها و گروه‌ها برتری و فضیلت ندارد. همه در اصل خلقت و پیدایش یکسان اند و کرامت الهی و تکریم انسان شامل جمیع افراد بشر می‌گردد: «وَلَقَدْ ذُكِّرْنَا بِأَنْفُسِنَا أَنَّ آدَمَ وَحَمْلَانَاهُمْ فِي الْوَيْرِ وَالْوَيْحَرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا: و به

راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا بر مرکب‌ها بنشانیدیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی دادیم و آنها را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری آشکار بخشیدیم». بدون تردید چنین امری اثر زیادی در پی‌ریزی امنیت بین‌المللی خواهد داشت و تفاوت انسان‌ها از حیث رنگ، نژاد و ملیت، خود یکی از نعمت‌های الهی و وسیله‌ای برای شناخت انسان‌ها از یک‌دیگر است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»: ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یک‌دیگر شناسایی متقابل حاصل کنید. در حقیقت، ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست. بی‌تردید خداوند دانای آگاه است.» قبلاً هم اشاره‌ای به این فرمایش امیرالمؤمنین -علیه‌السلام- در بخشی از نامه‌اش به مالک اشتر شد که می‌فرماید: «و اشعر قلبك الرحمة للرحمة و المحبة لهم و اللطف بهم و لا تكوننَّ عليهم سبعا ضاريا تغتنم اكلهم، فانهم صنفان: امّا اخٌ لك في الدين، و امّا نظير لك في الخلق: (ای مالک!) مهربان باش و رعیت را با چشمی پر عاطفه و سینه‌ای لب‌ریز از محبت بنگر، زنهار که چون درنده‌ای به غارت جان و مال آنها پردازی! پس همانا فرمانبران تو از دو صنف بیرون نیستند: یا مسلمانان و برادر دینی تو هستند و یا (پیروان مذهب بیگانه‌اند، که در این صورت) همانند تو انسانند». [83] همچنین آن حضرت در فرازی دیگر از این نامه در استقبال از صلح می‌فرماید: «و لا تدفعنَّ صلحا دعاك اليه عدوٌّك ولله فيهِ رضي، فان الصلح دعه لجنودك و راحه من همومك و امنا لبلادك: و از صلحی که دشمن تو را بدان فراخواند و رضای خداوند در آن بود، روی متاب که آشتی، سربازان تو را آسایش رساند، و از اندوهایت برهاند و شهرهایت ایمن ماند.» [84]

از مطالعه روایات و احادیث چنین به دست می‌آید که همزیستی مسالمت‌آمیز و ایجاد رابطه مودّت و دوستی با بیگانگان، امری است که مسلمانان می‌توانند در روابط بین‌الملل از آن بهره‌گیرند؛ چه این که، اسلام آیین فطرت است و هرگز با احساسات طبیعی و انسانی بشر ضدیت ندارد و اسلام به این نکته توجه می‌دهد که با ایجاد یک جو آرام و مودّت‌آمیز، می‌توان با مخالفان عقیدتی خود به گفتگو و جدال احسن پرداخت.

6- همکاری همه‌جانبه در زمینه رشد جوامع

یکی از ابعاد روابط بین‌الملل، همکاری و مشارکت در زمینه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و

فرهنگی می باشد. قرآن در این زمینه، تعاون را بر اساس «بر و تقوا» قرار داده و از همکاری در جهت «گناه و ستیزه‌جویی» برحذر داشته است: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»؛ و در نیکوکاری و پرهیز همکاری کنید نه در گناه و تجاوز. و از خدای بترسید که او به سختی عقوبت می‌کند». [85]

یکی از مهم‌ترین مصادیق تعاون که بستر ساز روابط عادلانه می‌باشد، اجازه قرآن به پیروان خود در خصوص ازدواج با زنان اهل کتاب و تناول از غذای آنان است: «الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ؛ امروز چیزهای پاکیزه بر شما حلال شده است. طعام اهل کتاب بر شما حلال است و طعام شما نیز بر آنها حلال است. و نیز زنان پارسای مؤمنه و زنان پارسای اهل کتاب، هرگاه مهرشان را بپردازید، به طور زناشویی نه زناکاری و دوست‌گیری، بر شما حلالند». [86] با توجه به اینکه سوره مائده سوره آخری است که بر پیامبر -صلی‌الله‌علیه‌وآله- نازل شده، احکام این سوره در صورت تعارض، ناسخ احکام دیگرند و احکام این سوره منسوخ نیستند؛ چه اینکه آیه پیشین نمی‌تواند ناسخ آیه پسین (از لحاظ زمان) باشد. [87] درباره جواز ازدواج مسلمانان با اهل کتاب صاحب جواهر پس از بحث مفصل در این زمینه، چنین نتیجه می‌گیرد: «فَلَمْ يَبْقَ بِحَمْدِ اللَّهِ فِي الْمَسْئَلَةِ بَعْدَ الْيَوْمِ اشْكَالٌ: به حمد الهی، از این به بعد، دیگر اشکالی در این مسئله (جواز ازدواج مسلمانان با اهل کتاب) باقی نیست». [88]

عدالت پیامبر اسلام-ص- در روابط با ادیان

در سیره اجتماعی پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله-، در رفتار با یهودیان و مسیحیان، مدارا اهمیت بسیاری داشته است، در غیر این صورت، زمینه‌ای برای هدایت و تبلیغ رسالت به وجود نمی‌آمد. خدای متعال، خوش خلقی، مدارا و رحمت بودن پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- را مورد تمجید قرار داد [89]. از نظر اسلام، پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- نمونه‌ای برای پیروی عملی می‌باشد؛ نمونه‌ای که روش‌های عملی ایشان در کلیه شؤون فردی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و روابط بین‌الملل

قابل دست‌یابی و پیروی برای مسلمانان است. مهمترین ابعاد سیره عملی حضرت درباره ارتباط با ادیان و مذاهب در چهار قسمت مورد توجه است:

الف) نامه‌های مسالمت‌آمیز پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- : نامه‌هایی که حضرت، به عنوان دعوت اسلام به امرا، سلاطین، رؤسای قبایل و شخصیت‌های برجسته معنوی و سیاسی نوشته است، از شیوه عادلانه دعوت او حکایت می‌کند. حدود 185 نامه، از متون نامه‌های پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- که برای تبلیغ و دعوت به اسلام و یا به عنوان «میثاق و پیمان» نوشته است، در دست می‌باشد. [90] همه این نامه‌ها حاکی است که روش اسلام در دعوت و تبلیغ، «منطق و برهان» می‌باشد، نه «جنگ و شمشیر». در بیشتر نامه‌هایی که به وسیله پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- برای پادشاهان جهان که دارای اعتقاد الهی بوده‌اند، فرستاده شده، متن آیه 64 سوره آل عمران که همان اعلامیه جهانی اسلام می‌باشد، مطرح شده است. [91]

ب) پیمان‌های صلح پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- : سیره حضرت بر انکار ملیت‌ها و عدم استقلال داخلی آنان استوار نبوده است و با وجود جهانی بودن آیین اسلام، موجودیت قبایل، ملت‌ها و ادیان دیگر، چه در قلمرو حکومت اسلامی و چه خارج از آن محفوظ بوده است. یکی از دلایل این برخورد، پیمان نامه‌های بسیاری است که در دوران حکومت پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- و بعد از وفات آن حضرت با ملت‌های مختلف امضا شده است. در تمامی موارد تا هنگامی که ملت‌های غیر مسلمان به پیمان خود وفادار بوده‌اند، دولت اسلامی نیز پیمان صلح را نقض نمی‌کرده است. [92] اسلام برای تحقق همزیستی مسالمت‌آمیز و تحقق صلح در میان ملت‌ها و جلوگیری از بروز روابط خصمانه و درگیری‌های خونین، نه تنها برای قراردادهای و معاهدات بین‌المللی ارزش حقوقی فوق‌العاده‌ای قائل شده است، بلکه اصولاً ملت‌ها و گروه‌های دیگر را نیز برای انعقاد پیمان‌های صلح دعوت کرده و به جامعه اسلامی توصیه می‌نماید که در این زمینه همواره پیش‌قدم باشند و این وظیفه در مواردی که تمایلی از طرف دول و گروه‌های غیر مسلمان نسبت به عقد قراردادهای صلح و همزیستی احساس می‌شود، تأکید بیشتر می‌یابد. [93]

در سیره پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- تعداد زیادی از پیمان‌های صلح و همکاری دیده می‌شود که بررسی و تحلیل کامل آن نیاز به تدوین چندین کتاب دارد. از مهمترین آنها می‌توان از پیمان یا منشور مدینه، صلح حدیبیه، پیمان با مسیحیان ایلا و پیمان با مسیحیان سرزمین سینا نام برد [94]. منشور مدینه، در نوع خود یک پیمان دفاعی و همه‌جانبه بین مسلمانان، یهودیان و مشرکین محسوب می‌شود.

(ج) عدالت پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- در رابطه با یهود: قبایل معروف یهود عبارت بودند از: «بنی قریظه»، «بنی قینقاع» و «بنی نظیر». پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- پس از مهاجرت به مدینه، برای برقراری امنیت و آرامش یک پیمان دفاعی مشترک منعقد ساخت که در آن دو طایفه «اوس» و «خزرج» و «یهود» شرکت داشتند؛ بر اساس این پیمان، یهود متعهد شدند که علیه مسلمانان اقدام خرابکارانه انجام ندهند و در دفاع از مدینه مشارکت داشته باشند. یهود آزادانه به داد و ستد پرداخته و کالاهای خود را در بازار مسلمین به فروش می‌رساندند. یهودیان علاوه بر این که در تجارت، داد و ستد و فعالیت های اجتماعی آزاد بودند، در فعالیت های مذهبی هم آزادی کامل داشتند. پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله-، دعوت اسلامی را به همه و از جمله یهودیان ابلاغ کرد و هیچ گاه آنان به ترک دین و عقاید خود مجبور نبودند؛ برای مثال، حضرت در یک دستور العمل ارشادی و حکومتی به عمرو بن حزم که او را به یمن فرستاد، نوشت: «هر یهودی و یا نصرانی (مسیحی) که مسلمان شود و اسلام پاک و خالصی اظهار نماید، از جمله گروه مؤمنان است؛ هر آنچه مسلمانان دارند شامل او نیز می‌شود و در نفع و ضرر با آنها شریک است و هر که در یهودیت و نصرانیت خود باقی بماند، هرگز مجبور به ترک دین خود نمی‌شود». [95]

پیامبر گرامی اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- از بیماران آنان عیادت می‌کرد، در تشییع جنازه مردگان نشان شرکت می‌جست، با آنان ابراز همدردی می‌کرد و در مجالس سور آنان شرکت می‌نمود. [96] نقل شده است که حضرت در مرگ عبداللّه بن ابی، دوست یهودیان مدینه و از دشمنان سرسخت پیامبر، در مراسم عزایی که از طرف یهودیان مدینه برگزار شده بود، شرکت کرد و به یهودیان و فرزندان او تسلیت گفت. [97] از جابر بن عبداللّه انصاری نقل شده است: جنازه‌ای از کنار ما می‌گذشت؛ پیامبر برخاست ما نیز برخاستیم و عرض کردیم یا رسول‌الله! این جنازه یک نفر یهودی است، فرمود: آیا جنازه یک انسان نیست؟ و فرمود: هرگاه جنازه‌ای دیدید، برای ادای احترام برخیزید. [98]

(د) عدالت پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله- در رابطه با مسیحیان: قرآن کریم موضع مسیحیان را نرم و ملایم توصیف می‌کند در حالی که موضع مشرکان و یهود نسبت به مسلمانان خشن بود [99]. مسیحیان جزیره العرب و مناطق دیگر مثل شام، شیفته اسلام شدند و آن را از صمیم دل پذیرفتند و آنهایی که همچنان مسیحی باقی ماندند هیچ‌گاه از سوی مسلمانان به تغییر عقیده و پذیرش آیین اسلام مجبور نشدند و همزیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان و مسیحیان به نحو بارز و آشکار بود؛ قبایل و دسته‌های مختلف مسیحیان در زمان حیات پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- و بعد از آن، پیوسته از حمایت مسلمانان برخوردار بودند و مسلمانان بر اساس پیمان صلح که با مسیحیان بسته بودند از منافع و حقوق آنان حمایت می‌نمودند. [100] مسیحیان نجران با پیامبر اسلام -صلی‌الله‌علیه‌وآله- صلح‌نامه امضا کردند

که در فرازی از صلح‌نامه آمده است: «مردم مسیحی نجران و حاشیه آن در سایه خداوند و ذمه محمد رسول خدا می‌باشند؛ به این که دارایی، جان، دین، افراد غایب و حاضر، خانواده آنان و تجارت و آنچه از کم و زیاد در اختیار دارند، همه محفوظ و در امان است. هیچ اسقف، راهب یا کاهنی از آنان، از مقام خود عزل نمی‌شود و به آنان اهانتی نخواهد شد».[101]

سخن در این زمینه را با اعتراف دونگان گرین لز به پایان می‌بریم؛ او می‌گوید: «نجات و تسامح این دین بزرگ (اسلام) که کلیه ادیان الهی را قبول دارد، همیشه به عنوان یک میراث بزرگ بشر شناخته خواهد شد. بر روی چنین بنایی، به حقیقت می‌توان دین جهانی را پایه‌گذاری کرد».[102]

بخش سوم: محورهای ارتباط عادلانه با مذاهب

هیچ دینی مانند اسلام و هیچ کتابی مانند قرآن به برقراری ارتباط، تعامل، اخوت، هم‌بستگی و هم‌کاری و پرهیز از دشمنی و پراکندگی توصیه نفرموده است. قرآن کریم چگونگی تعامل با فرقه‌ها و پیروان ادیان گوناگون، نظیر: اهل کتاب، منافقین و مشرکان را نیز بیان کرده است. هم‌چنین، نحوه تعامل مسلمانان با یک‌دیگر و سایر ادیان را تبیین کرده است. همان‌گونه که بین ادیان الهی، محورهای اختلاف و اشتراک وجود دارد و این محورها، زمینه‌های تعامل و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز را فراهم می‌آورد، بین مسلمانان، محورها و اصول بیشتری وجود دارد که ضرورت تعامل را می‌طلبد. به این ترتیب، مسلمانان باید تعامل بیشتری در روابط با هم داشته باشند.

در ایدئولوژی جهانی اسلام، ملاک ارتباطات همه جانبه «ایمان و عقیده» است، نه خون و زبان و یا عناصر مادی دیگر. بدین‌رو، در یک جامعه ایده‌آل اسلامی، هر فردی که به اسلام معتقد باشد، عضوی از خانواده بزرگ اسلام به شمار می‌آید. شاید به همین دلیل، در قرآن کلمه «امت» [103] به کار رفته است، نه «ملت». این دیدگاه اصیل اسلامی است که بر اساس آن امت را جامعه معتقدان تشکیل می‌دهد، و در چنین جامعه‌ای، ملاک فضیلت و برتری «تقوا» است. [104] علامه طباطبائی معتقد است:

«اسلام جامعه‌ای را بنیان نهاده که مرزهای آن را عقیده تعیین می‌کند، نه وطن و نژاد و امثال آن».[105] امت در عرف اسلامی، همواره مفید نوعی هم‌ریشگی است که نه با مکان و خون، بلکه با داشتن یک ریشه معنوی مشترک (عقیده) تأمین می‌شود. در پرتو این بینش، معیار تابعیت و شهروندی هم‌عقیدگی است که در اثر گرایش به اسلام حاصل می‌آید. [106] قرآن کریم محورهای تعامل بین مسلمانان را در چند

1- اعتقاد به توحید: از دیدگاه قرآن، نخستین محور تعامل، توحید است. گرچه موضوع توحید، با سایر ادیان الهی مشترک است، اما توحید و ایمان به معبود یگانه و آنچه مترتب بر آن می‌شود؛ نظیر: ایمان به غیب، فرشتگان، کتاب‌ها و پیامبران از ویژگی توحید اسلامی است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ». [107] و این است (دوری از شرک و پرهیز از گناهان) راه راست؛ پس، پیروی کنید و از راه‌های دیگر پیروی نکنید که موجب پراکندگی شما از راه خدا می‌شود این سفارش خدا به شماسست شاید پرهیزگار شوید.»

2- اطاعت و پیروی از رسول خدا: دومین محور تعامل امت اسلامی، اطاعت از پیامبر و التزام به دستورهای ایشان در تمام ابعاد فردی، اجتماعی، سیاسی و قضایی است، زیرا رسول خدا، فرستاده خداست و جز با وحی سخن نمی‌گوید: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ». [108] از سر هوس سخن نمی‌گوید، این سخن به جز وحی‌ای که به او می‌شود نیست.» بدین جهت، اطاعت ایشان، اطاعت خداست:

عقیده به توحید، اطاعت از پیامبر اسلام -صلي الله عليه وآله-، قرآن، سنت اهل بیت- علیهم السلام- و اخوت دینی، علام‌ترین اصول تعامل مسلمانان است. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا حَفِظًا». [109] هر کس از پیامبر فرمان برد، در حقیقت، خدا را فرمان برده و هر کس روی گردان شود ما تورا بر ایشان نگهبان نفرستادیم.» «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ». [110] ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خدا را اطاعت کنید و پیامبر و اولیای امر خود را اطاعت کنید، پس هر گاه در امری اختلاف کردید به خدا و رسول او عرضه کنید.»

3- قرآن، سنت و اهل بیت-ع-: شک‌ی نیست که سه محور یاد شده از اصول و پایه‌های تعامل مسلمانان است، زیرا به اعتراف تمام مسلمانان، ایمان به قرآن، سنت و عترت واجب است و انکار آن موجب خروج از ایمان می‌شود. قرآن به راه حقیقت و استواری دعوت می‌کند: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّاتِي هِيَ أَقْوَمُ». [111] همان‌گونه که سنت هم، امت را به این راه رهنمون می‌سازد، اهل بیت و عترت، در هر زمان، میزان و محور حقیقت قرار گرفته و گفتار و رفتار آنان فصل الخطاب است: «وَمَا

آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا.» [112] در آیه دیگر می‌فرماید: «أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ.» [113] از این آیات محوریت قرآن، سنت و اهل‌بیت روشن می‌شود. این حقیقت در حدیث ثقلین نیز بیان شده است. [114]

4- اخوت دینی: ایمان بین افراد یک جامعه ارتباط ویژه‌ای می‌آفریند؛ به گونه‌ای که بین افراد متعدد و گوناگون از جهت جنسیت، زبان، قومیت و مکان جغرافیایی، گروه واحد و یگانه‌ای را شکل می‌دهد و امتیازهای قبیله‌ای را کم‌رنگ و از بین می‌برد؛ چنان که در قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا: ای مردم، شما را از زن و مرد آفریدیم و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید.» [115] و درباره اخوت می‌فرماید: «إِنَّ مِمَّا أَلْمُؤُومِينَ إِخْوَهُ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ: مومنان برادرند، پس بین برادران را اصلاح کنید.» [116] قرآن کریم ضمن دعوت مردم به تفکر، کرامت‌های اخلاقی، زندگی مسالمت‌آمیز، وحدت و اتحاد، از اختلاف و نزاع، که موجب ضعف و سستی امت اسلامی می‌شود، جلوگیری کرده است. پیامبر اسلام -صلي الله عليه وآله- و اهل بیت-علیهم السلام- ایشان، ضمن بیان اصولی که می‌تواند قدرت و عزت اسلام و مسلمانان را حفظ کند، از آسیب‌ها و آفت‌هایی که زمینه درگیری و نزاع را فراهم می‌آورد، جلوگیری کرده و به امت هشدار می‌دهد که در پی آن عوامل حرکت نکند و از آن بپرهیزند. روشن است که رهایی از آفت‌ها و رسیدن به آرمان‌های جامع توحیدی، در سایه رشد علمی، تعامل و گفت‌وگو در ابعاد گوناگون آن امکان‌پذیر است. پیامبر اسلام -صلي الله عليه وآله- می‌فرماید: «المؤمن اخو المؤمن يكف عليه ضيعته و يحوطه من ورائه: مؤمنان در غیاب یکدیگر از مال و جان هم نگه داری می‌کنند.» [117]

5- پای‌بندی به ظواهر اسلام: یکی از راه‌هایی که قرآن کریم برای برقراری ارتباط با مسلمانان و بر طرف کردن نزاع و اختلاف در جوامع به کار گرفته است، تعامل بر اساس رعایت ظواهر اسلام و جست‌وجو نکردن از باطن و نیت‌هاست. می‌توان گفت: بسیاری از اختلاف‌های موجود میان مسلمانان در اثر رعایت نکردن این دستور مهم قرآن است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَقَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا...: ای مؤمنان، چون در راه خدا بیرون روید، جست‌وجو کنید و به آن کسی که اظهار اسلام کند و سر تسلیم فرود آورد، نسبت کفر ندهید، تا به بهانه‌ای، مال و جان را بر خود حلال کنید و از متاع ناچیز دنیا غنیمت برید که غنایم بی‌شمار نزد خداست و شما نیز در پیش از این چنین بودید.» [118] به همین دلیل، در قرآن از تجسس جلوگیری شده، زیرا در پرتو آن، اسرار مؤمنان آشکار می‌شود؛ چنان‌که پیامبر اسلام-ص- خود به این دستور در مورد پیروان خود، حتی منافقان و کسانی که دل‌های

نتیجه گیری

امروز دیگر سخن قاره ها و کشورها و آن سوي و این سوي مرزها، به یک معنی مطرح نیست؛ سخن از دهکده جهانی و خانواده بزرگ بین المللی در میان است که اعضای آن پیوندی تنگاتنگ و بسیار نزدیک دارند و از داده های گوناگون فرهنگی، فکری یکدیگر بهره می برند و از رخدادهای گوناگون سیاسی، اقتصادی، اخلاقی و... یکدیگر خواسته و ناخواسته اثر می پذیرند. این پیوندها و بستگی ها، در پرتو ابزار و توانایی های بسیار مدرن و پیشرفته صنعتی و فراگیری رسانه ها و گسترش تکنولوژی، بویژه وارد شدن ماهواره در زندگی بشر معاصر، چنان گسترده و ژرف است که دیگر جایی و محالی برای عزلت گزینی و کناره گیری از خانواده بین المللی نمانده است و در دنیای کنونی، کناره گیری و انزوا، نه جایز است و نه ممکن. اسلام نیز آیینی است جامع، فراگیر، جاودانه و... مخاطبان احکام اسلامی و قوانین قرآنی، نژاد و گروه خاصی در زمانی و مکان ویژه ای نیستند، بلکه همه مردم، از هر نژاد و ملیتی، با هر زبان و فرهنگی و دارای هر عقیده و مرامی، در سراسر گیتی و در همیشه تاریخ، مخاطب پیام ها و مشمول احکام و آیین های اسلام و قرآن عزیزند.

بنابراین از دید اسلام، همه مردم در همه دنیا، اعضای خانواده بزرگ اسلام به شمار می آیند و پیامبر اسلام-ص- به عنوان آخرین سفیر و فرستاده پروردگار، برای همه جهانیان به پیامبری برانگیخته شده و بر همگان رهبر است و بشیر و نذیر و رحمت. بر این اساس، مبنای روابط مسلمانان با دیگران بر مسالمت و عدالت می باشد. اسلام هیچ گاه به پیروان خود اجازه رفتار نادرست با پیروان ادیان و مذاهب دیگر را نمی دهد و وجود عقاید مخالف، مجوزی برای رفتار خصمانه نمی باشد، بلکه اسلام به پیروان خود دستور می دهد با مخالفین رفتار مبتنی بر عدالت و قسط داشته باشند.

مهمترین اصل رفتار عادلانه با دیگران، حفظ کرامت انسانی است. غیر مسلمانان از آن جهت که در انسانیت با مسلمانان شریک هستند دارای احترام می باشند، هر چند در عقیده و مذهب متفاوت هستند. این دیدگاه کاملاً مستدل و با روح آیات، روایات و سیره پیشوایان اسلام، هماهنگی دارد. به عبارت دیگر، در اسلام، ارتباط عادلانه با پیروان ادیان و مذاهب دیگر، به عنوان «قاعده اساسی» ملاحظه شده است.

علاوه بر اینکه بایستگی و روشن گری اندیشه ها و مواضع سیاسی، اجتماعی و حکومتی اسلام، با توجه به شرایط ویژه فکری، فرهنگی و سیاسی جهان و بیداری وجدان عمومی جهانیان و حس حقیقت جویی و اسلام گرایی، بیش از هر روزگار دیگر، خود را می نمایاند و احساس می شود؛ از این روی باید برای حضور در چنین جهانی و نمایاندن حقیقت ناب برای حقیقت جویان آماده بر قراری ارتباطات گسترده با ادیان و مذاهب شد. اگر مسلمانان بتوانند با حفظ ارزش ها و اصول خود در جهان امروز گام بگذارند و در برخورد با غیر مسلمانان، نه سلطه بپذیرند و نه سلطه گری کنند. نه ستم کنند و نه ستم ببینند بلکه اندیشه ناب خود را با رفتار صحیح، ترویج کنند و پیام دین خود را عرضه بدارند، به سیره پیامبر عظیم الشان اسلام-ص- جامه عمل پوشانده اند و گسترش این روابط سازگار با روح شریعت است.

آنچه در این مقاله مورد بررسی قرار گرفت ارتباط مسلمانان با سایر ادیان و مذاهب بر اساس عدالت اسلامی بود؛ که در سه بخش ارائه گردید: عدالت اسلامی؛ محورهای ارتباط عادلانه با ادیان، محورهای ارتباط عادلانه با مذاهب، مهمترین محورهایی که در آموزه های اسلامی بر آنها تاکید شده تا مسلمانان در روابط خود با سایر ادیان مد نظر داشته باشند، عبارتند از: توجه به اصول مشترک، حفظ کرامت انسانی، به رسمیت شناختن ادیان دیگر، نفی نژادپرستی و خودبرتربینی، اخوت بشری و مساوات انسانی، همکاری همه جانبه در زمینه رشد جوامع. و اصول و محورهای ارتباط عادلانه با مذاهب عبارتند از: توحید، اطاعت و پیروی از رسول خدا، قرآن، سنت و اهل بیت-ع-، اخوت دینی، پای بندگی به طواهر اسلام.

در مجموع می توان گفت عدالت گرایی، نشانه ایمان و اسلامی و قرآنی بودن يك جامعه است و اگر جامعه ای قائم بالقسط و عدل نباشد، جامعه اسلامی و قرآنی نیست و جامعه ای که از عدالت بی بهره است، جامعه ای است که بر خلاف مسیر هدایت و تعالیم الهی یعنی تکاثر و تبعیض حرکت می کند. بنابراین عدالت هم يك اصل دینی و فطری و معقول است و هم شاخص سلامت و عقلانیت و اسلامیت يك جامعه است. اصل عدالت، از لوازم اصلاح و رشد و هدایت جوامع است، که اگر مورد اهمیت و توجه قرار نگیرد، توقع هیچ گونه پیشرفتی را در روابط اجتماعی نباید داشت. جامعه ای می تواند مجموعه ای دیگر را از فرهنگ و عقاید خود تأثیر پذیر سازد، که در روابط خود، عدالت را بر قرار سازد و به کرامت و حقوق انسانی اهمیت بدهد.

*قرآن کریم .

*نهج البلاغه .

1. آقا بخشی، علی ، فرهنگ علوم سیاسی، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، 1374 .

2. ابراهیمی، محمد و علی رضا حسینی، اسلام و حقوق بین الملل عمومی، تهران: سمت، 1372 .

3. ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقایس اهل اللغة، بیروت: دار احیاء التراث العربی، 1422 .

4. ابن منظور، لسان العرب ، بیروت: دار احیاء التراث العربی ، 1405 .

5. ابن هشام، سیره رسول الله، تهران: خوارزمی، چاپ دوم، 1361 .

6. ابوزهره، محمد، معجزه بزرگ پژوهشی در علوم قرآنی، ترجمه محمود ذبیحی، مشهد: آستان قدس رضوی،
1370 .

7. ابوشبابه، یاسر ، النظام الدولي الجديد بين الواقع الحالي و التصور الاسلامي، مصر: دارالاسلام،
1998 م .

8. الاحمدی المیانجی، علی، مکاتیب الرسول (ص)، بیروت: محمد حمید آبادی، الوثائق السياسیه.

9. بلاغی، صدرالدین، عدالت و قضا در اسلام ، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۵.

10. بوازار، مارسل ، اسلام و جهان امروز، ترجمه مسعود محمد، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1369 .

11. پژوهشکده حوزه و دانشگاه، اسلام و حقوق بین الملل عمومی، تهران: سمت، 1379 .

12. ثقفی، سید محمد، ساختار اجتماعی و سیاسی نخستین حکومت اسلامی در مدینه، قم: هجرت، 1376 .

13. جوادى آملی، عبداﷲ، شریعت در آینه معرفت، قم: رجا، چاپ دوم، 1373 .

14. جوان، موسی، مبانی حقوق، تهران: رنگین، 1327 .

15. حسینی، سید مجتبی، تاریخچه سیاسی - اقتصادی صدر اسلام .

16. حماده، فاروق، التشريع الدولي في الاسلام، کلیه الآداب و العلوم الانسانیه، المراكش، 1997 م .

17. خلیلیان، خلیل، حقوق بین الملل اسلامی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1375 .

18. خمینی، روح الله، وصیتنامه سیاسی الهی امام (ره) قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)،
1379.

19. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر حقوق اسلامی، تهران: سمت، 1368 .

20. راسل، برتراند، اخلاق و سیاست جامعه، ترجمه محمود حیدریان . تهران: انتشارات بابک، 1355 .

21. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، مفردات ترجمه و تحقیق صفوان عدنان داودی، بیروت: ذوی
القربی، 1416 .

22. رشیدرضا، تفسیر المنار، تهران: بی نا، 1360 .

23. رشیدرضا، محمد، وحی محمدی، ترجمه: محمدعلی خلیلی بنیاد علوم اسلامی.

24. رئیس ضیاء الدین، خراج و نظام های مالی دولت اسلامی، ترجمه فتح علی اکبری.

25. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، قم: بوستان کتاب، 1389.

26. شلبی، دکتر احمد، مقارنه الادیان، الاسلام، قاهره: مکتبه النهضة المصریه، الطبعة الثامنة، 1989.

27. شیرخانی، علی، زندگی و گزیده اندیشه سیاسی آیت الله طالقانی، مجله عموم سیاسی، سال اول، شماره 2.
28. طباطبائی، محمدحسین، میزان، ترجمه موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
29. عمید زنجانی، عباسعلی، اسلام و همزیستی مسالمت آمیز، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، 1344.
30. عمیدزنجانی، عباسعلی، حقوق اقلیتها، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم، 1367.
31. عمید زنجانی، عباسعلی، فقه سیاسی، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم، 1373.
32. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
33. قربانی زین العابدین، اسلام و حقوق بشر، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ پنجم، 1375.
34. کاتوزیان، ناصر، «عدالت و حقوق»، نقد و نظر، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، س 3، ش 2 و 3.
35. _____، علم حقوق، تهران: مدرس، چاپ دوازدهم، 1369.
36. _____، فلسفه حقوق، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، 1377.
37. مجلسی محمدباقر، بحارالانوار، بیروت: انتشارات مؤسسه الوفاء، 1404.
38. مطهری، مرتضی، عدی الهی، تهران: انتشارات صدرا، چاپ هشتم، 1373.
39. معین، محمد فرهنگ معین، تهران: انتشارات معین، 1383.
40. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، پیام قرآن، قم: مدرسه امام علی-علیه السلام، 1374.

41. مكارم شیرازی، ناصر و جمعی از همکاران، تفسیر نمونه، چاپ چهاردهم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1375.

42. نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم، 1981م .

43. نقیب زاده، احمد، نظریه های کلان روابط بین الملل، تهران: قومس، 1373 .

[1]. شماره تماس: 02517714985 - ایمیل: alithebestbrother@yahoo.com

[2] . سوره ممتحنه، آیه 8 .

[3]. سوره نساء، آیه 90.

[4] . سوره بقره، آیه 208.

[5] . محمد ابراهیمی و علی رضا حسینی، اسلام و حقوق بین الملل عمومی، ج 1، ص 51.

[6] . مارسل بوازار، اسلام و جهان امروز، ترجمه مسعود محمد، ص 202 _ 204.

[7] . سوره انبیا، آیه 92.

[8] . محمدحسین طباطبائی، المیزان، ترجمه موسوی همدانی، ج 2، ص 185.

[9]. درباره نگرش اسلامی به روابط بین الملل، ر.ک: احمد نقیب زاده، نظریه های کلان روابط

[10]. درباره اندیشه جامعه جهانی و دیدگاه‌های اسلام درباره آن، ر.ک: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، اسلام و حقوق بین الملل عمومی، ج 1، ص 296 - 309.

[11]. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل 152.

[12]. سوره ممتحنه، آیه 8 .

[13]. لسان العرب، ج 1، ص 436؛ راغب، مفردات، ماده عَدَل، ج 2، ص 565؛ تهذیب اللغة، ج 2، ص 218؛ مقاییس اللغة، ج 4، ص 247.

[14]. ابن فارس معجم مقاییس اللغة، ج 4، ص 264؛ محمد معین، فرهنگ معین، ج 2، ص 2282 و 65 .

[15]. مرتضی مطهری، عدی الهی، ص 54-59.

[16]. ناصر کا تویان، «عدالت و حقوق» نقد و نظر، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ص 3، ش 2 و 3، ص 38 .

[17]. ناصر کا تویان، مقدمه علم حقوق، ص 27 و فلسفه حقوق، ص 8.

[18]. همان، «عدالت و حقوق» نقد و نظر، ص 37 . و موسی جوان، مبانی حقوق، ج 1، ص 123.

[19]. ناصر کا تویان، همان . و برتراند راس، اخلاق در رسالت جامع، ترجمه محمود حیدریان، ص 43.

[20]. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر حقوق اسلامی، ص 201.

[21]. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از همکاران، تفسیر نمونه، ج 4، ص 162 .

[22]. سوره حدید، آیه 25 .

- [23] . علي‌شیرخانی، زندگی‌و گزیده‌اندیشه‌سیاسی‌آیت‌الله‌طالقانی، مجله‌عموم‌سیاسی، سال‌اول، شماره‌2، ص‌230 .
- [24] . خمینی، روح‌ا، وصیتنامه‌سیاسی‌الهی‌امام‌خمینی(ره) .
- [25] . مکارم‌شیرازی، تفسیر نمونه، ج‌20، ص‌386 .
- [26] . سوره‌مائده، آیه‌8 .
- [27] . مطهری، مرتضی، عدل‌الهی، ص‌32 .
- [28] . سوره‌نحل، آیه‌90 .
- [29] . سوره‌اعراف، آیه‌29 .
- [30] . عبدالح‌جوادی‌آملی، شریعت در آینه معرفت، صص 102 - 99 .
- [31] . سوره‌بقره، آیه‌62 .
- [32] . سوره‌حج، آیه‌17 .
- [33] . نک : عمید زنجانی، عباسعلی، فقه‌سیاسی، ج‌3، ص‌233 ؛ ناصر مکارم شیرازی و دیگران، پیام قرآن، ج‌10، ص‌401 .
- [34] . نک : ثقفی، سید محمد، ساختار اجتماعی و سیاسی نخستین حکومت اسلامی در مدینه، ص‌253 .
- [35] . سوره‌آل عمران، آیه‌19 .
- [36] . سوره‌آل عمران، آیه‌85 .

[37] . نک : شلبي، دکتر احمد، مقارنه الاديان، الاسلام ، ج3، ص116 .

[38] .سوره شوري، آيه 13 .

[39] .سوره آل عمران، آيه 64 .

[40] .سوره سبأ، آيه 28؛ سوره اعراف، آيه 158.

[41] .ر.ک. : عباس علي عميد زنجاني، فقه سياسي، ج 2، ص 140.

[42] .سوره نحل، آيه 125 .

[43] .سوره آل عمران، آيه 64.

[44] .سوره ممتحنه، آيه 8.

[45] . همان .

[46] . ناصر مکارم شیرازی و دیگران، پیشین، ج3، ص 56؛ ذیل آيه 113 آل عمران.

[47] .سوره آل عمران، آيه 113.

[48] .سوره آل عمران، آيه 199.

[49] .سوره بقره، آيه 113.

[50] . ابوزهرة، محمد، معجزه بزرگ پژوهشي در علوم قرآني، ص .

[51] . رشیدرضا، محمد، وحی محمدی، ص305 و 306 .

[52] .سوره آل عمران، آیه 64 .

[53] . سوره عنکبوت، آیه 46 .

[54] . سوره انعام، آیه 108 .

[55] . علي آقا بخشي، فرهنگ علوم سياسي، ص 246.

[56] . سوره ممتحنه، آیه 8 .

[57] . نهج البلاغه، نامه 53.

[58] .سوره آل عمران، آیه 64 .

[59] .سوره غافر، آیات 41-43 .

[60] .سوره حدید، آیه 25 .

[61] .سوره شوري، آیه 15 .

[62] .سوره نحل، آیه 90-93.

[63] .سوره اعراف، آیه 6 .

[64] . محمد رشیدرضا، تفسیر المنار، ج 11، ص 395.

[65] . سوره بقره، آیه 256 .

[66] . سوره یونس، آیه 99 .

[67] . سورة انعام، آیه 107.

[68] . سورة مائده، آیه 48 .

[69] . سورة مائده، آیه 46 .

[70] . سورة، آیه مائده 47 .

[71] . سورة بقره، آیه 285.

[72] . سورة بقره، آیه 136.

[73] . سورة هاي بقره: 285 / آل عمران: 50، 75 و 113 / نساء: 47 / هود: 120 / فاطر: 4 و 31 / احقاف: 35.

[74] . سورة هاي بقره: 136 / مائده: 44 و 68 / انعام: 91 / اعراف: 157.

[75] . سورة مائده، آیه 50 و 66.

[76] . سورة حج، آیه 40.

[77] . ضياء الدين رئيس، خراج و نظام [هاي مالي دولت اسلامي، ترجمه فتح علي اكبري، ص 166 .

[78] . تعبير « بني آدم » در چند آیه، از جمله در سورة اعراف / 26، 27، 35 و 171 و در سورة اسراء / 70 آمده است.

[79] . تعبير « يا ايها الانسان » در سورة انفطار ، آیه 6، سورة انشقاق ، آیه 6 آمده است.

[80] . ر.ك: ياسر ابوشبايه، النظام الدولي الجديد بين الواقع الحالي و التصور الاسلامي، صص 542-543

[81] . سورة حجرات، آیه 13 .

[82] . سورة روم، آیه 22.

[83] . نهج البلاغه، نامه 53.

[84] . همان، ترجمه سید جعفر شهیدی، ص 338. همچنین، در مورد روایات دیگر در مورد اهل کتاب و مخالفان عقیدتی ر.ک.: صدرالدین بلاغی، عدالت و قضا در اسلام، ص 57؛ زین العابدین قربانی، پیشین، ص 397-398.

[85] . سورة مائده، آیه 2 .

[86] . سورة مائده، آیه 5 .

[87] . سید محمدحسین طباطبائی، تفسیر المیزان ، ج 2، ص 204.

[88] . محمدحسن نجفی، جواهرالکلام، ج 29 و 30 (به-ویژه ج 30، ص 42).

[89] . سورة هاي آل عمران / 159؛ انبياء / 107؛ شعراء / 3؛ احزاب / 21.

[90] . ر.ک: علي الاحمدي الميانجي، مکاتیب الرسول صلی اللہ علیہ وآلہ ، ص 36 .

[91] . علي الاحمدي الميانجي، پیشین، ج 1، ص 100؛ جعفر سبحانی، فروغ ابدیت، ج 2، ص 241 .

[92] . ر.ک: دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، پیشین، ج 1، ص 399.

[93] . ر.ک: عباس علي عمید زنجاني، پیشین، ج 3، ص 505.

[94] . علي الاحمدي الميانجي، پیشین، ج 1، صص 261-263؛ سید مجتبی حسینی، تاریخچه سیاسی - اقتصادی صدر اسلام، صص 152-154؛ ابن هشام، سيرة رسول الله ﷺ، ج 2، صص 811 و 974، عباس علي عمید زنجاني، حقوق

[95] .ر.ک.: مجموعة الوثائق، ص 172. به نقل از: سید محمد ثقفی، ساختار اجتماعی و سیاسی نخستین حکومت اسلامی، ص 269.

[96] .عباسعلی عمیدزنجانی، حقوق اقلیت‌ها ، ، ص 224.

[97] .زین‌العابدین قربانی، اسلام و حقوق بشر، ص 405.

[98] . محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج 41، ص 54.

[99] . سورة مائده، آیه 82-83.

[100] .ر.ک.: عباس علی عمید زنجانی، اسلام و همزیستی مسالمت‌آمیز، پیشین، ص 111 .

[101] .ر.ک: فاروق حماده، التشريع الدولي في الاسلام، كلية الآداب و العلوم الانسانية، ص 147.

[102] .عباسعلی عمیدزنجانی، حقوق اقلیت‌ها، ص 225.

[103] .«الْإِنْسَانُ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» سورة آل عمران، آیه 110 / سورة انبياء، آیه 92 .

[104] . سورة حجرات، آیه 13.

[105] .سید محمدحسین طباطبائی، تفسیر المیزان، ج 4، ص 133.

[106] .خلیل خلیلیان، حقوق بین‌الملل اسلامی، ص 134.

[107] . سورة انعام، آیه 153.

[108] . سورة نجم، آیه 3-4.

[109] . سورة نساء ، آيه 80.

[110] . سورة نساء ، آيه 59.

[111] . سورة اسراء ، آيه 9.

[112] . سورة حشر، آيه 7.

[113] . سورة نساء ، آيه 59.

[114] . المستدرک علي الصحيحين، ج3، باب فضائل اهل البيت عليهم السلام.

[115] . سورة حجرات، آيه 13.

[116] . سورة حجرات، آيه 10.

[117] . سنن ابي داود، ج2، ص 460.

[118] . سورة نساء ، آيه 94.